

ייצוג פרו בנו של מבקשי מקלט במשרדי עורכי דין גדולים: אמירה פוליטית או מעשה הומניטרי?

נטע זיו*

מאמר זה מוקדש לזכרה של פרופ' דברה רודי (Deborah Rhode) מבית הספר למשפטים באוניברסיטת סטנפורד, שהלכה לעולמה בתחילת חודש ינואר 2021. רודי הייתה מחלוצות הכתיבה על הפרופסיה המשפטית בארצות הברית, וכתיבתה בתחום היא קנונית. במשך ארבעה עשורים התמקד מחקרה בממשק בין עריכת דין לשאלות של אתיקה מקצועית, צדק חברתי ונגישות למשפט, נשים ומיעוטים בפרופסיה והאחריות החברתית של מקצוע עריכת הדין. היא הייתה נושאת דגל בתחום. נושא ייצוג הפרו בנו של עורכי דין – ההצדקות, הפרקטיקות, החסמים – היוו ציר מרכזי בכתיבתה, וזו מצוטטת בהרחבה אף ברשימה זו. דברה רודי הייתה המנחה שלי לדוקטורט, והיא זו שהציבה אותי על מסלול המחקר וההוראה בתחום המקצוע המשפטי והאתיקה המקצועית. היא הייתה מורת דרך ומנטורית לעשרות תלמידות ותלמידי מחקר, עודדה את הכתיבה על הפרופסיה המשפטית ותרמה להפיכתה לתחום אקדמי-מחקרי ייחודי. רשימה זו מוקדשת לזכרה.

Prof. Deborah Rhode, 1952-2021

* פרופסור מן המניין בפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב. אני מבקשת להודות מקרב לב לעורכי הדין בארגון היא"ס, ובייחוד לנמרוד, אביגל ולרונית מזרחי על השעות שהקצו לסיוע במחקר ובמתן מידע על הפרויקט. כן אני מבקשת להודות לעורכי הדין ענת בן דור ואלעד כהנא על הערותיהם למאמר, וגם לד"ר לימור זר-גוטמן. תודה מיוחדת נתונה לעוזרות המחקר שלי למחקר זה – רותם כנעני וניצן קוטון, שעמלו רבות על הכנה ותמלול הראיונות וסייעו לי במחשבה על כיווני המחקר.

בחדש מאי 2019 התכנסו בתל אביב עשרות עורכי דין ממשרדים גדולים למפגש יוצא דופן. במרכזו – סוגיה שהסעירה באותה עת את הציבור: הפגיעה במעמד מערכת המשפט מצד שרים וחברי כנסת באמצעות חקיקת "פסקת התגברות" על החלטות בג"ץ, קידום חוק חסינות לראש הממשלה בנימין נתניהו ושינוי שיטת הבחירה לשופטים. התחקות אחר ה"גנאלוגיה" של התארגנות זו תוביל אותנו כשנה לאחור, לאירוע שאף הוא היה תקדימי. בחדש פברואר 2018, בחסות פורום Dunn's 100 של בכירי מערכת המשפט, פרסמו נציגי 24 משרדי עורכי הדין הגדולים בישראל קול קורא בנושא אחר שעמד באותה עת על סדר היום הציבורי בישראל: גירוש כפוי של מבקשי מקלט אשר מתגוררים בישראל – לאפריקה. במודעה הביעו ראשי המשרדים התנגדות לגירוש הפליטים ומבקשי המקלט מישראל, קראו לממשלה למצוא וליישם פתרון הולם ליישובם בכל חלקי המדינה ולשלבם במקומות עבודה וכן הודיעו על הקמת מערך פרו בונו, שיתמקד במתן סיוע משפטי לפליטים ולמבקשי מקלט שמאיימים לגרשם. הקמת משרדי עורכי הדין הגדולים בישראל את מערך הפרו בונו לייצוג מבקשי מקלט עומדת במוקד מאמר זה. באמצעות התחקות אחר מהלך הקמתו, ראיונות ופגישות עם נציגי ארגוני חברה אזרחית ועורכי דין שמשותפים במיזם ביקשתי לברר כיצד התפתחה בקרב המשרדים הגדולים היוזמה לייצג פליטים ומבקשי מקלט, איך נבנה המערך ומי משתתף בו, את המניעים של עורכי הדין המשתתפים בו, את תפקידם של ארגוני החברה האזרחית בהקמתו ובתפעולו וכיצד עורכי הדין במשרדים הגדולים חווים את ייצוגם של לקוחות אלו, שהם כה שונים מהלקוחות הרגילים באי ביתם של המשרדים. הממצאים במחקר מלמדים כי אכן מדובר באירוע יוצא דופן, ואף שאינו מצביע בהכרח על שינוי עמוק בתרבות הארגונית של משרדי עורכי הדין בישראל, הוא מסמן תחילת שינוי בנכונותם להשמיע קול בזירה הציבורית הישראלית גם בנושאים המצויים במחלוקת.

מבוא

בחדש מאי 2019 התכנסו בתל אביב עשרות עורכי דין ממשרדים גדולים למפגש יוצא דופן. במרכזו עמדה סוגיה שהסעירה באותה עת את הציבור: החשש מפני פגיעה של שרים וחברי כנסת במעמד מערכת המשפט, בין היתר באמצעות יוזמות לחקיקת "פסקת התגברות" על החלטות בג"ץ, קידום חוק חסינות לראש הממשלה בנימין נתניהו ושינוי שיטת הבחירה לשופטים. הכינוס זכה לסיקור נרחב בתקשורת ונעשה אגב שימוש במונחים אשר מצביעים על היותו אירוע חריג, אף דרמטי. בכתבות שונות תואר המפגש כאירוע ש"הצית את המרד" נגד יוזמות החקיקה, כפעולה יוצאת דופן, וצעד נדיר בנוגע למקובל בקרב קבוצת עורכי דין זו. עורכי הדין החליטו להשיק מסע פרסום נגד היוזמות העלולות לפגוע במערכת המשפט ולהחליש אותה, ולפעול עד

השבתת מערכת המשפט, אם לא יורדו מסדר היום הפוליטי. התחקות אחר ה"גנאלוגיה" של התארגנות זו תוביל אותנו כשנה לאחור, לאירוע שאף הוא בבחינת תקדים. בחודש פברואר 2018, בחסות פורום Dunn's 100 של בכירי מערכת המשפט, פרסמו נציגי 24 המשרדים הגדולים בישראל קול קורא. מדובר במודעה שהתייחסה לנושא אחר אשר עמד באותה עת על סדר היום הציבורי בישראל: גירוש כפוי של מבקשי מקלט אשר מתגוררים בישראל – לאפריקה.¹ במודעה הביעו נציגי המשרדים התנגדות לגירוש הפליטים ומבקשי המקלט מישראל, קראו לממשלה ליישם פתרון הולם ליישובם ברחבי המדינה ולשילובם במקומות עבודה והודיעו על הקמת מערך פרו בונו, שיעניק סיוע משפטי לפליטים ומבקשי מקלט שנתונים לאיום גירוש.

אף שמדובר בעניינים שונים מבחינת תוכנם וקרבכם להקשר הפרופסיונלי – פגיעה בבית המשפט משליכה על מעמדם של כל השחקנים במערכת הצדק – הדברים קשורים. בנוגע לשתי הסוגיות התגלעה מחלוקת ציבורית חריפה; למחלוקת זו היו השלכות פוליטיות, ולא היה בנוגע אליהן קונסנזוס בקרב כלל עורכי הדין. ובכל זאת, בשני המקרים נרתמה קבוצת עורכי דין בכירים מהמגזר הפרטי והשמיעה בשם מקצוע עריכת הדין קול ציבורי ברור. השמעת העמדה בעניין גירוש מבקשי המקלט הייתה הפעם הראשונה בתולדות מקצוע עריכת הדין בישראל שמשרדי עורכי דין גדולים יוצאים בפומבי בנושא שעמד אז בלב מחלוקת ציבורית ופוליטית עמוקה, אולם קריאת עורכי הדין הגיעה על רקע מצע בשל מחאה ציבורית-חברתית רחבת היקף נגד הגירוש (לצד מחאה של קבוצות שתמכו במדיניות זו). קבוצות וארגונים שונים, הן בחברה האזרחית והן מקרב המגזר הפרטי, כבר הביעו התנגדות גלויה לגירוש, דרשו מהממשלה לבטלו ולמצוא פתרון חלופי לקשיים הנובעים מריכוז מבקשי המקלט בשכונות חלשות, בעיקר בדרום תל אביב. במצב דברים זה, קריאתם של עורכי הדין במשרדים לא נפלה על אוזניים ערלות, וארגוני חברה אזרחית פעילים בתחום הזדרזו לחבור אליהם כדי לבחון אם אפשר לשלב כוחות בפעילות משפטית לייצוג מבקשי מקלט; ואם כן, כיצד.²

חבירה זו הובילה לשיתוף פעולה ראשון מסוגו; זה החל זמן קצר לאחר פרסום גילוי הדעת של משרדי עורכי הדין, והוא מצוי במוקד מחקר זה. ביקשתי להבין מאין נבע העניין של משרדי עורכי הדין, וחשוב מכך – אם אכן התפתח בעקבותיו מערך סיוע משפטי לפליטים ולמבקשי מקלט ומה מאפייניו. כשנה לאחר הצהרת המשרדים, שאז כבר לא עמד הגירוש על הפרק (שכן הוא לא הוצא מן הכוח אל הפועל בסופו של דבר), ביקשתי לבחון כמה שאלות: כיצד התפתחה הנכונות בקרב המשרדים הגדולים להיתרם לייצוג פליטים ומבקשי מקלט, כיצד נבנה המערך ומי משתתף בו, מה היו המניעים של עורכי הדין המשתתפים בו, כיצד התייחסה הנהלת המשרד למיזם, מה היה תפקידם של ארגוני החברה האזרחית בהקמתו ובתפעולו וכיצד חוו עורכי הדין במשרדים הגדולים את ייצוג לקוחות אלו, שהם כה שונים מהלקוחות הרגילים באי ביתם של המשרדים. לשם כך נפגשתי בחודשים מרץ-יוני 2019 עם תשעה עורכי דין מכמה משרדים שהשתתפו בהנעה ובהשתתפות במיזם הפרו בונו, וכן עם עורכי דין העובדים

בעמותה המרכזת את הטיפול המשפטי באוכלוסייה זו, וראיינתי אותם. אף שאין מדובר במרואיינים רבים, להערכתי הממצאים משקפים את המצב במשרדים אחרים, בהתחשב בכך שמספר עורכי הדין אשר השתתפו במחקר הוא שיעור גבוה מכלל המשתתפים במיזם כולו בתקופה הנחקרת.

ממצאי המחקר מוצגים במאמר זה, המבקש לזרוע אור על מקרה מיוחד של ייצוג פרו בונו, ובו בזמן להציב אותו על רקע פרופסיונלי רחב שעניינו ייצוג פרו בונו בידי עורכי דין בישראל.

בהמשך לדברי מבוא אלה אציג (בחלק א) את הרקע להחלטת הגירוש, הליכי החקיקה וההתדיינות המשפטית המרכזית סביב מדיניות זו. לאחר מכן אראה (בחלק ב) את התגובה האזרחית נגד הגירוש. אציג (בחלק ג) את התארגנות המשרדים הגדולים נגד הגירוש. בטרם אנתח את המצב המשפטי החדש שנוצר אסביר את הרציונל של ייצוג פרו בונו ואדגימו באמצעות משרדי עורכי דין גדולים בארצות הברית המובילים בתחום, ולאחר מכן אתאר את תוכנית הפרו בונו של לשכת עורכי הדין בישראל (בחלק ד). חלק מרכזי של הדיון יתמקד בייצוג משפטי של מבקשי מקלט בישראל עובר למיזם משרדי עורכי הדין (חלק ה) ובתיאור מערך הפרו בונו של משרדי עורכי דין הגדולים בישראל למתן ייצוג למבקשי מקלט (חלק ו). אציג (בחלק ז) את הממצאים העיקריים שעלו מהראיונות עם עורכי הדין הפועלים במיזם ואנתח (בחלק ח) את המרכיבים העיקריים שלהם. בסיכום אצביע על כיוונים שמסתמנים ממהלך זה ועל הספק העולה ממנו, אם הוא אכן מסמן שינוי עומק בעמדתם של המשרדים בנוגע לסוגיות חברתיות וציבוריות שמצויות במחלוקת בישראל.

א. ההחלטה על גירוש מבקשי המקלט

ההערכה היא כי בישראל שהו בתחילת 2018 כ-35,000 מבקשי מקלט שהגיעו אליה ממדינות אפריקה, רובם דרך חצי האי סיני.³ לפי דו"ח מחודש יוני 2018 של ארגון היא"ס, ארגון יהודי בין-לאומי שהוקם בשנת 1881 ופועל ברחבי העולם להגן על פליטים שנמלטו ממולדתם על רקע רדיפה, יותר משבעים אחוזים ממבקשי המקלט הגיעו ממדינת אריתראה, וכעשרים אחוזים – מסודאן.⁴ מדובר במדינות שהתבצעו בהן טיהור אתני ורצח עם (מ'2013 בדרום סודאן וכן בחבל דרפור במערב סודאן),⁵ והפרת זכויות האדם בהן חמורה ביותר (אריתראה).⁶

מבקשי מקלט מאריתראה ומסודאן מגיעים למדינות רבות ומבקשים בהן הכרה כפליטים.⁷ שיעור ההכרה במדינות אחרות של מבקשי מקלט מאריתראה הוא 88 אחוזים, ומסודאן – 52 אחוזים.⁸ לעומת זאת, נכון ליוני 2018 היה שיעור ההכרה במבקשי מקלט ממדינות אלו בישראל פחות מ-0.1 אחוז.⁹ הבעייתיות בתחום המקלט בישראל טבועה הן בקשיים בהליך (תורים ארוכים במיוחד במיוחד במשרדי רשות ההגירה, בעיות נגישות ושפה, עיכוב רב בהחלטות) והן במדיניות לגופו של עניין.¹⁰

על רקע זה נוצרה מציאות שמעמדם של מבקשי מקלט בה מורכב, עמום ולא יציב. הסבר מפורט בנוגע להיבטים הרגולטוריים בנושא זה חורג מגבולות מאמר זה. לצורך הדיון בנושא מדיניות הגירוש די אם אציין כי מצד אחד המדינה מקיימת מדיניות של אי-הרחקה או הגנה זמנית לפי עקרון אי-החזרה באמנת הפליטים של האו"ם;¹¹ ומצד אחר אין היא מעניקה למבקשי המקלט זכויות עבודה יציבות או זכויות נלוות בתחומי רווחה ובריאות, שהם היו זכאים להן לו הוכרו כפליטים.¹²

ככלל, מדינת ישראל ביקשה לפעול בדרכים שונות כדי להקשות על מבקשי המקלט לשהות בישראל ולגרום להם לעזוב אותה "מרצון". לצורך זאת חוקקה הכנסת חוקים לכליאתם במתקני כליאה לתקופות ממושכות (החוק למניעת הסתננות חוקק שלוש פעמים – ב-2012, 2014 וב-2015-2016, אולם בג"ץ פסל אותו תוך כדי קביעה שהוא אינו חוקתי בשל פגיעתו בכבוד האדם),¹³ הטילה דרישה להחרגת סכומי כסף כ"פיקדון" משכרם, שיושבו להם בעת עזיבתם את הארץ,¹⁴ ואכפה דרישה להתייצבות לחידוש אשרות שהייה לעיתים קרובות.

בהיעדר סמכות לכלוא את מבקשי המקלט לתקופות ארוכות אומצה מדיניות ההרחקה למדינה שלישית. על בסיס הסכמים שתוכניהם (ובתחילה עצם קיומם) הוסתרו, ולא הובאו לידיעת הציבור, החלה המדינה לגרש מבקשי מקלט לשתי מדינות באפריקה – לרואנדה ולאוגנדה – בטענות כי מדינות אלו מסכימות לקלוט אותם וכי הם מוגנים שם. לפי אותם הסכמים, מסוף שנת 2013 הופעלה תוכנית "עזיבה מרצון", שלפיה הוצע לאריתראים ולסודאנים לעזוב לאותן מדינות והובטח להם כי יקבלו סכום כספי לעידוד יציאתם. על מדיניות זו נמתחה הביקורת כי בשים לב לסנקציות המוטלות על "מסתננים" ולהיעדר הזכויות בישראל, אין מדובר ברצון חופשי. בשנת 2015 החלה מדיניות "כפיית יציאה", שלפיה מי שלא יצא יכלא. בהליכים המשפטיים נגד מדיניות זו נקבע כי אין מניעה עקרונית להרחיק לרואנדה מכיוון שלא הוכח כי אינה בטוחה, אולם באוגוסט 2017 שונתה ההחלטה חלקית, ונקבע כי מכיוון שלפי ההסכם עם אותן מדינות, ההרחקה תיעשה רק בהסכמה, אי אפשר לכלוא אדם בשל סירובו לצאת לאותן מדינות.¹⁵ מצב דברים זה הוביל לשחרורם של מבקשי מקלט רבים ממתקני הכליאה שהם שהו בהם.

בעקבות זאת הודיע ראש הממשלה כי מדינת ישראל חתמה עם רואנדה על הסכם שמאפשר גירוש אף בכפייה, ללא הסכמת האדם.¹⁶ מדיניות זו עוגנה ב"נוהל הרחקה למדינות שלישיות", שהגדיר את המצבים אשר אפשר לגרש בהם ללא הסכמה מבקש מקלט למדינות שלישיות, בכפוף לשימוע וכן אגב החרגה של כמה מצבים. מדיניות זו לא חלה על מי שביקש מקלט עד אותה שנה, וחלה על מי שלא הגיש בקשה או שבקשתו נדחתה.¹⁷ בד בבד, ובסתירה להודעתה של ישראל, פורסם כי ממשלת רואנדה הודיעה שלא תהיה מוכנה לקיים הסדר אשר מכוונו ירחקו אנשים לתחומיה בניגוד לרצונם; כן נמסר מרשות ההגירה שזו לא תוכל לגרש המונים "בכוח".¹⁸

הקשיים להוציא מן הכוח לפועל את מדיניות הגירוש וההגבלות שהוטלו על כליאת מבקשי המקלט הובילו לגידול במספר מבקשי המקלט בדרום תל אביב, ששם התמקמה אוכלוסייה זו. שכונת נווה שאנן, שכונת התקווה ושכונת שפירא היו למוקד מבוקש למגוריהם בזכות מחירי הדיור הנמוכים יחסית, בזכות מלאי דיור זמין, בזכות פעולתם של ארגוני חברה אזרחית באזור ובזכות קיומה של קהילת מהגרים ותיקה.¹⁹ בקרב תושבי דרום תל אביב התגבשה קבוצת פעילים שהובילה התנגדות חריפה ונחרצת לשינוי בצביון השכונות בעקבות מעבר מבקשי המקלט להתגורר באזור. מנהיגות מטעם קבוצה זו הציבה בפני הממשלה דרישות נחרצות לגירוש מבקשי המקלט בטענות כי שכונותיהם הופקרו וכי התושבים הוותיקים נושאים בנטל הכרוך בקליטת אוכלוסיית מבקשי המקלט, והדבר אינו הוגן ואינו שוויוני.²⁰

בו בזמן הצטברו עדויות על גורלם הקשה של מבקשי מקלט שכבר הורחקו מישראל: מסמכיהם נלקחו, הם נותרו ללא עבודה, ורבים היו נתונים להתנכלות ולהטרדות. רובם נאלצו לעזוב את אותה מדינה שלישית, והיו שוב לפליטים.²¹ ההבטחות שכביכול נכללו בהסכמים עם אותן מדינות שלישיות להגן על המורחקים נותרו ריקות ולא מומשו.²² בסוף חודש ינואר 2018 פורסם שמשרד הפנים קבע יעד מספרי לגירוש – 600 אנשים בחודש במשך שלוש שנים מתוך תקווה כי יהיה אפשר להגיע להסדר עם אוגנדה. טיבו של ההסכם לא היה ברור,²³ ובשלב מסוים החלו בביצוע שימועים בהיקפים נרחבים כדי לאכוף את ההחלטה על הרחקת מבקשי המקלט.²⁴

על רקע זה החלו גילויי התנגדות נרחבים לגירוש מבקשי המקלט; אלה יפורטו בחלק הבא. עם זאת, חשוב לציין כבר עתה שבסופו של דבר לא יצא גירוש מבקשי המקלט מן הכוח אל הפועל כמתוכנן. לאחר שהודיעה ממשלת רואנדה – ולימים גם אוגנדה – שתסרב לקבל מי שאינם עוזבים מרצון, נשמט הבסיס המשפטי לגירוש.²⁵ גם החזרת מבקשי המקלט לאריתראה – אף שהועלתה כאפשרות – נתקלה בהתנגדות חריפה.²⁶ בד בבד עם התעוררות המחאה הציבורית – שהסתמכה על טענות מוסריות, היסטוריות וחברתיות – נמשכו הדיונים המשפטיים בנושא חוקיות הגירוש, ועתירות חדשות הוגשו בדרישה להפסיק את הליכי ההרחקה.²⁷ חודשיים ימים לאחר שיא המחאה הציבורית, בחודש מרץ 2018, הודיעה המדינה לבג"ץ כי בשל המצב היא מקפיאה זמנית את הגירוש, ובג"ץ הוציא צו ארעי המונע את הגירוש.²⁸ בחודש אפריל 2018 הודיע ראש הממשלה בנימין נתניהו כי מתגבש הסדר עם נציבות האו"ם לפליטים על הרחקתם של כמחצית ממבקשי המקלט למדינות אירופה, והסדרת מעמדם של הנותרים – בתוך חמש שנים. הודעה זו בוטלה בתוך 24 שעות, בעקבות לחץ ציבורי מצד קבוצת תושבי דרום תל אביב ואחרים, שהתנגדו לעיקרי המתווה.²⁹ בתאריך 24.4.2019 הודיעה המדינה לבג"ץ שאין מתווה אופרטיבי לגירוש בכפייה של מבקשי מקלט ושרשות ההגירה הפסיקה את ההליכים לגירוש למדינה שלישית וההחלטות בדבר הרחקת יבוטלו.³⁰

ב. מחאה והתנגדות אזרחית לגירוש

איום גירוש ההמונים וההכרה כי מדינת ישראל אימצה מדיניות שעלולה להעמיד את מבקשי המקלט בסכנת חיים נתקלו בהתנגדות אזרחית רחבה, חסרת תקדים בישראל בהקשר של אוכלוסיית מבקשי המקלט.

קבוצות שונות שלחו עצמות מחאה על מדיניות הגירוש. עם אלו נמנו קבוצת מומחי משפט בין-לאומי, שפנו ליועץ המשפטי לממשלה והציגו את עמדתם בנוגע למצב המשפטי של מדיניות הגירוש, 400 רופאים ואנשי צוות רפואי אשר פנו לראש רשות האוכלוסין ומחו על הגירוש, טייסי חברת אל על הודיעו שלא יטיסו מבקשי מקלט לאפריקה, עשרות בכירים במשק, ובהם אנשי עסקים, יזמים ומנכ"לים של חברות גדולות פרסמו גילוי דעת נגד הגירוש.³¹ אליהם הצטרפו קבוצת ניצולי שואה שהודיעה כי יסתירו מבקשי מקלט בביתם כמו שהוותרו הם בתקופת השואה, סופרים ו-700 אומנים מתחומי יצירה שונים, שהתחייבו "לא לתת יד למעשי העוולה של ממשלת ישראל כנגד מבקשי המקלט".³² כ-300 אדריכלים ומתכנני ערים הודיעו על התנגדותם לגירוש, קראו לאימוץ תוכנית לקליטתם, ועל אף הזדהותם עם מצוקת תושבי דרום תל אביב ציינו: "מצוקה של שכונות לא יכולה להוות עילה לגירוש המציב את המגורשים בפני סכנת חיים וריכוי".³³

למחאה ולהתנגדות לגירוש הצטרפו ארגונים ועמותות שפעלו בתחום זכויות האדם וזכויות מבקשי מקלט, ובכלל זה המוקד לפליטים ומהגרים א.ס.ף. – ארגון סיוע לפליטים, האגודה לזכויות האזרח, רופאים לזכויות אדם והקליניקה לזכויות פליטים באוניברסיטת תל אביב – אלה הכינו חומרים, תיעוד, דו"חות, פרסומים, סרטונים וכרזות כדי להעלות את המודעות הציבורית לנושא ולהפעיל קמפיין ציבורי למנוע את הגירוש.³⁴ מלבד פעילות הארגונים, הוקמו תנועות ציבוריות – "עוצרים את הגירוש", "עומדים ביחד נגד הגירוש" וכן התארגנות של תושבי דרום תל אביב בשם "דרום תל אביב נגד הגירוש"; זו רוכזה על ידי תנועת אחותי – למען נשים בישראל.³⁵

המאבק זכה לסיקור נרחב בתקשורת הישראלית ומחוצה לה, ועוצמתו ניכרה בגיוון של המשתתפים ודרכי המחאה: תנועת פעילים ישראלים ואפריקנים עם ארגוני זכויות, אנשי עסקים וקבוצות שהתארגנו על בסיס מקצועי, תיכוניסטים לצד מבוגרים. מבחינה זו הייתה המחאה על הגירוש ייחודית בנוף הישראלי של אותה תקופה. כאמור, חלק ניכר מהפעילות נעשה בשיתוף הדוק בין ישראלים לקבוצות של מבקשי מקלט, ובכלל זה "המרכז לקידום פליטים אפריקנים" ו"המרכז לנשים אריתראיות".³⁶

שיאי המחאה היו הפגנות שהשתתפו בהן עשרות אלפים. ההתארגנות "דרום תל אביב נגד הגירוש" עם המרכז לנשים אריתראיות ארגנו מחאה, שהשתתפו בה יותר מ-20,000 אנשים ב-23 בפברואר 2018. ארגוני נשים ארגנו זמן קצר לאחר מכן את "צעדת הנשים", ומחאות התארגנו בערים שונות ברחבי הארץ, בעיקר בחודשים פברואר ומרץ 2018, שאז הגיעה המחאה לשיא.³⁷

ג. התארגנות המשרדים הגדולים נגד הגירוש

בחודש פברואר 2018, ימים מספר לאחר אחת ההפגנות הגדולות נגד הגירוש, התכנס פורום Dunn's 100 – פלטפורמה לדירוג החברות המובילות בישראל – לפגישה השנתית של מגזר עורכי הדין.³⁸ זהו פורום שמאגד את 25 משרדי עורכי הדין הגדולים בישראל, המתכנס לפעילות שהיא מקצועית-חברתית בעיקרה, ויש בו חשיפה של המשרדים וסקירה קצרה של נושאים מרכזיים על סדר יומם.³⁹ לפני המפגש המתוכנן בפברואר 2018 פנה אחד מעורכי הדין למנהל הפורום והציע שבמפגש ינסח הפורום התנגדות לגירוש מבקשי המקלט, בנימוק שמדובר בסוגיה הומניטרית ביסודה, לא פוליטית, ועורכי הדין יכולים לנסות לסייע. מנהל הפורום קיבל את הרעיון, קיבל עליו לקדם את ההחלטה, וזו התקבלה ללא התנגדות בקרב רוב רובם של נציגי המשרדים.

ואכן, בתאריך 22 בפברואר 2018 פורסם בעיתון גלובס, בכותרת Dunn's 100, "קול קורא בכירי ענף המשפט 2018" בשם ראשי 24 "פירמות עורכי הדין המובילות בישראל", כלשון ההודעה.⁴⁰ בקול הקורא היו שלושה רכיבים: (א) יציאה משותפת נגד גירוש פליטים ומבקשי מקלט מישראל; (ב) קריאה לממשלת ישראל לפעול למציאת ויישום פתרון הולם ליישובם של פליטים ומהגרי עבודה ברחבי המדינה, ושילובם במקומות עבודה שונים במשק; (ג) הקמת מערך פרו בונו משותף למשרדי עורכי הדין המובילים, שיתמקד בסיוע לפליטים ולמהגרי עבודה.

פרסום כזה אינו חזון נפרץ. להערכתי, מדובר בפעם הראשונה שיצאו ראשי הפירמות הגדולות בגילוי דעת מסוג זה, בנושא שהיה טעון ביותר מבחינה ציבורית ואף פוליטית, אף שזכה כאמור לתמיכה אזרחית רחבה. כפי שיוסבר בהמשך הדברים, אני סבורה שמהלך זה סימן שינוי מסוים בנכונות של המשרדים להציג עמדה ציבורית בנושאים שנויים במחלוקת.

זמן קצר לאחר גילוי הדעת פנו נציגים מטעם ארגון היא"ס והקליניקה לזכויות פליטים באוניברסיטת תל אביב אל משרדי עורכי הדין שהיו חתומים על הקול קורא, וביררו אם יש עניין ונכונות לייצר שיתוף פעולה בינם ובין הארגונים בנושא הקמת מערך פרו בונו.⁴¹ כפי שיובהר בחלק ה, ארגונים אלו מעורבים זה שנים בייצוג מבקשי מקלט, וארגון היא"ס אף הקים מערך פרו בונו לשם כך, ובו השתתפו עורכי דין מהמגזר הפרטי, אולם לא התקיים עד אותה עת שיתוף פעולה עם המשרדים הגדולים. נציגי המשרדים נענו לפנייה, ובאמצע חודש מרץ 2018 נערכה פגישה ראשונה בנושא. השתתפו בה כעשרים עורכי דין. בפגישה חזרו המשתתפים על רצונם להקים מערך פרו בונו לייצוג מבקשי מקלט ועמדו על הצורך לקיים הכשרות ייחודיות בנושא.

בחודש אפריל 2018 התקיימו שתי הכשרות לעורכי הדין במשרדים, הוצג בהן המצב המשפטי התקף וכן הוסברו הסוגיות המשפטיות השונות שדורשות ייצוג משפטי. בהכשרות אלו השתתפו כשבעים עורכי דין מהמשרדים הגדולים.⁴² מערך הייצוג פרו בונו – על עקרונותיו של מונח זה נעמוד בחלק הבא – החל לקרום עור וגידים זמן קצר אחרי כן.

ד. ייצוג פרו בוננו – עקרונות, פירמות גדולות והמצב בישראל

1. עקרונות ורציונל

הדין על ייצוג פרו בוננו בידי עורכי דין – משמע: ייצוג משפטי ללא תשלום מצד הלקוח – נע על ציר אשר לפיו, ייצוג כזה הוא פעולה וולונטרית, הנעשית מכוח רצון טוב ורוחב לב מצד אחד ובין הגדרתו כחובת ליבה פרופסיונלית, הנגזרת ממעמדו של מקצוע עריכת הדין מצד אחר.⁴³

עורכי דין נהגו תמיד להעניק ייצוג משפטי ללא תמורה – לכני משפחה, לחברים, למוסדות ציבור ואף ללקוחות עניים, אולם ייצוג זה נעשה באקראי, כביטוי לרוחב לב ולחמלה, ולא דווקא מתוך תפיסה של אחריות ומחויבות מקצועית.⁴⁴

טענת החובה הפרופסיונלית מבוססת על כמה רציונלים. ראשית נטען כי עורכי דין, כמי שאמונים על עבודה בליבת מערכת המשפט, נושאים עימם אחריות להגנה על שלטון החוק והדמוקרטיה, ובכלל זה הנגשה שוויונית של מערכת הצדק. כך, ס' 1 לחוק לשכת עורכי הדין מגדיר בין תפקידי לשכת עורכי הדין את החובה לפעול "למען הגנה על שלטון החוק, זכויות האדם וערכי היסוד של מדינת ישראל", ועם חובותיה מנויה החובה ליתן "סעד משפטי למעוטי אמצעים שאינם זכאים לכך מהמדינה לפי חוק".⁴⁵ הרעיון הפרופסיונלי, שעל בסיסו הובן מקצוע עריכת הדין, מבוסס על קיומה של חובה ציבורית של עורכי דין, כמוסד חברתי-פרופסיונלי, לפעול לא רק לטובת חברי הקבוצה אלא גם לקידום העניין הציבורי.⁴⁶ קאמינגס (Cummings) מסביר:

A central feature of legal professionalism is the ideal of public service, according to which a lawyer must not only represent client interests but also advance the broader public good. This service ideal has its roots in the political theory of civic republicanism, which emphasizes the importance of lawyers' functioning as a balance wheel in political life.⁴⁷

להצדקה כללית זו מתווספת הטענה בדבר החובה הנובעת מקיומו של מונופול מקצועי לעורכי דין בהענקת שירותים מקצועיים. מונופול זה מתבטא בכללי ייחוד מקצוע רחבים, ככשלי שוק שמובילים לפערים בהקצאה שוויונית של משאבים משפטיים ובמחסור מתמיד בשירותים משפטיים מדינתיים או בייצוג שנעשה באמצעות ארגוני חברה אזרחית.⁴⁸ הוא מוליד את החובה הפרטית – להבדיל מזו הממשלתית הציבורית – להקצות משאבי ייצוג על ידי הפרופסיה המתנהלת במרחב השוקי.⁴⁹

ואכן, אימוץ גישת האחרייות המקצועית של עורכי דין הובילה במשך השנים למיסוד פעילות הפרו בוננו של עורכי דין בארצות הברית. מיסוד זה התבטא במעבר מפעולה במישור האישי-וולונטרי לפעולה שיש לה מאפיינים קולקטיביים, ארגוניים ומוסדיים.⁵⁰ פעולות מיסוד אלו יכולות לקבל מגוון תצורות: אימוץ כללי אתיקה בתחום הפרו בוננו, הקמת ועדת פרו בוננו בלשכות עורכי דין,⁵¹ הפעלת תוכניות פרו בוננו על ידי

ארגוני עורכי דין או הקמת ארגון מקצועי שבאחריותו לנטר, לתמוך ולתווך תוכניות פרו בונו.⁵² ביטוי נוסף לתהליך המיסוד הוא אימוץ מדיניות או תוכניות פנימיות במשרדי עורכי הדין, המתוות את דרך הפעולה ואת הכללים שלפיהם יפעל המשרד בתחום. כפי שיתואר בחלק הבא, במשרדים גדולים בארצות הברית נמצא את כל התצורות של פעולות לקידום ייצוג פרו בונו.

בנוגע למוטיבציות של עורכי דין לקבל עליהם ייצוג פרו בונו, מחקרים וסקרים (בארצות הברית, אוסטרליה, אנגליה) מלמדים כי ברמה הפרטנית (להבדיל מרמת המשרד) – רובם עשו זאת מסיבות שמוגדרות אישיות. עורכי הדין ציינו כי המניעים להשתתף בפרו בונו נובעים מסיפוק אישי, מעמדות מוסריות, ממחויבות לקהילה ומהרצון להשפיע לטובה על העולם. במקומות נמוכים יותר דווח על מוטיבציות מסוג אחר: ההכרה במחויבות אתית או פרופסיונלית והיכולת להתקדם אישית באמצעות ייצוג בתיק פרו בונו.⁵³

2. פרו בונו במשרדים גדולים – ארצות הברית

בארצות הברית ניתנה תשומת לב מיוחדת למקומם של המשרדים הגדולים בייצוג פרו בונו,⁵⁴ ואף המחקר בתחום הבחין בין פרו בונו במשרדים גדולים ובין זה שנעשה במשרדים קטנים ובינוניים.⁵⁵ ככלל, קיימת הכרה חזקה בכך שהפרקטיקה של פרו בונו וכן המשמעות שעורכי הדין מעניקים לייצוג מסוג זה תלויות לא רק בנטייה האישית של עורך הדין או בערכי החינוך המשפטי שקיבל, אלא במידה רבה במבנים המוסדיים ובתרבות הארגונית שהוא עובד בה ובמסרים המועברים בארגון בנוגע לייצוג פרו בונו.⁵⁶ בארצות הברית, ככל שגדלו הפירמות ועלו רווחיהן, כן התחזקו מגמות המיסוד והריכוזיות של תוכניות פרו בונו במשרדים אלו. פוקס-אפשטיין (Fuchs-Epstein) מסבירה שהעלייה במספר עורכי הדין בפירמות, ההתמקצעות, החלוקה למחלקות בתחומי תוכן שונים והבירוקרטיזציה של ניהול המשרד הפכו את הייצוג האקראי והמבוזר קשה יותר לכיצוע.⁵⁷ מבחינת המניעים של משרדים להטמיע תוכניות פרו בונו, אלו נבעו מכמה גורמים. ראשית, לפירמות הצטברו רווחים כספיים גדולים ביותר, ומקצתם הופנו על ידם לתמיכה בייצוג פרו בונו, כמהלך למתן ביקורת על התעשרות יתרה ועל היעדר אחריות חברתית. מלבד זה, הפירמות הבינו את היתרון שיש לייצוג בתיקי פרו בונו להכשרה המקצועית של עורכי הדין, שתהליכי ההתמחות הצרו את העולם המשפטי אשר הם נחשפו אליו.⁵⁸

המיסוד נבע גם ממקורות השפעה חיצוניים. ארגונים כמו *American Lawyer* החלו לדרג משרדי עורכי דין על פי היקף שירותי הפרו בונו שהם מעניקים,⁵⁹ והארגון *Pro Bono Institute* הגביר את הנראות של המשרדים באמצעות פרסום מחקרים מדעיים וכתבות בעיתונים בנושא, עריכת כינוסים ומפגשים, הענקת פרסים למשרדים מצטיינים, ועוד.⁶⁰ הביקורת הציבורית על משרדי עורכי הדין, אף שאינה חדשה, הייתה תמריץ נוסף להציג פנים אחרות, אנושיות וחברתיות יותר, באמצעות תוכניות לייצוג לקוחות

חלשים, שאינם לחם חוקם של המשרדים ושל עורכי הדין. בד בבד רבו הפרסומים על שייצוג פרו בונו מעלה את שביעות הרצון של עורכי דין ממצב התעסוקה שלהם, על הזדהות גבוהה יותר עם מקום העבודה, על ירידה ברמת הניכור (ואף הדיכאון) של עורכי דין ועל עלייה במוטיבציה לעבודה.⁶¹

מיסוד פעילות הפרו בונו בפירמות הגדולות בארצות הברית הביא לשינויים ארגוניים.⁶² נוסף על כך, היו משרדים שהקימו ומימנו קרנות ייעודיות להענקת מלגות לעורכי דין, כדי שאלו יסייעו משפטית לאוכלוסיות עניות, בארגונים העוסקים בכך.⁶³ ברור, כי אין דרך להבטיח שאכן כל עורכי הדין ימלאו את אחריותם המקצועית. דו"ח מטעם ה־American Bar Association מצא שלמרות קיומו של כלל מומלץ אשר לפיו על עורכי דין להקצות חמישים שעות שנתיות לייצוג פרו בונו, המציאות שונה: בשנת 2011, עשרים אחוזים מעורכי הדין לא הקצו כלל זמן לפרו בונו, 18 אחוזים הקצו בין שעה ל־19 שעות בשנה, 26 אחוזים הקצו 20–49 שעות שנתיות ו־36 אחוזים הקצו חמישים שעות או יותר.⁶⁴ עם זאת, נראה שמשרדי עורכי דין, ובראשם המשרדים הגדולים בארצות הברית, מגדילים את היקף המשאבים לייצוג פרו בונו. הארגון *Pro Bono Institute* פרסם, שבשנת 2017 129 משרדי עורכי דין הקצו כמעט חמישה מיליארד שעות לייצוג פרו בונו (גידול של כארבעה אחוזים לעומת השנה הקודמת), ומהם 3.4 מיליארד שעות הוקצו ללקוחות מיעוטי אמצעים.⁶⁵

3. פרו בונו – ישראל

בישראל החל הדיון המוסדי בנושא פרו בונו של עורכי דין רק בתחילת שנות האלפיים, שאז התגברה הביקורת על לשכת עורכי הדין על שהיא פועלת בעיקר לטובת חבריה, ולא לטובת הציבור.⁶⁶ סביר להניח שגם קודם לכן, כמו במקומות אחרים, עורכי דין ישראלים העניקו ייצוג ללא תמורה, אולם אין בידינו מידע מסודר על כך. לשכת עורכי הדין ייסדה את פרויקט שכר מצווה בשנת 2002, כדי להעניק ייצוג וסיוע משפטי ללא תשלום לפונים העומדים באמות המידה שקבעה הלשכה (מבחן הכנסה לפי גודל משק הבית) ובתחומים שהגדירה.⁶⁷ למרות קשיים, ובכלל זה התנגדות של וגורמים שונים בלשכת עורכי הדין פנימה, אומצה התוכנית.⁶⁸

למרות ההתנגדות, ואף שבמערכות בחירות מסוימות לראשות לשכת עורכי הדין ולמוסדותיה עמד הנושא כסלע מחלוקת בין מתמודדים, פרויקט שכר מצווה התרחב במשך השנים. מספר הפניות לתוכנית עלה ומספר המרכזים גדל, ואולם התוכנית אינה יציבה מבחינת מספר התיקים המטופלים בה, ועל כך אפשר ללמוד מטבלה 1.⁶⁹ אפשר לראות שמספר הפניות לתוכנית הוא כ־10,000 מדי שנה, ומספר עורכי הדין המתנדבים בתוכנית הוא 3,000–4,000 בשנים האחרונות. שיעור זה הוא מיעוט קטן מקרב עורכי הדין הרשומים בלשכה, והוא מייצג את מאגר המתנדבים, ולא את עורכי הדין שקיבלו עליהם בפועל תיקים לייצוג. אם נבחן את מספר התיקים אשר טופלו בפועל ואשר ניתן בהם ייצוג, נראה שמדובר בהיקף קטן ביותר, למשל לעומת היקף

התיקים שניתן בהם ייצוג כחלק מן הסיוע המשפטי המדינתי, שהוא 75,000–80,000 תיקים בשנה.⁷⁰ הייחוד של תוכניות פרו בונו הוא ביכולת להעניק ייצוג משפטי, משאב שמצוי בחסר, אך מספר התיקים שניתן בהם ייצוג משפטי כחלק משכר מצווה נמוך, ונע בין 1,109 תיקים ב־2014, לכמה מאות בכל שנה בשנים 2016 ו־2017. רוב הפניות לתוכנית מטופלות כמענה בטלפון, ורק מיעוט – באמצעות פגישה אישית; שיעור הפגישות האישיות הולך ופוחת.

מספר מרכזי זכויות	מספר עורכי הדין המתנדבים בפרויקט		מספר התיקים שניתן בהם ייצוג	מספר התיקים שטופלו	מספר הפניות			שנה
	מאגר המתנדבים באותה שנה	הצטרפו באותה שנה			בסך הכול	פגישות במרכזי זכויות	פניות בטלפון	
54	91	3,850	110	14,120	12,477	1,980	10,497	2017
50	115	3,759	148	19,512	16,999	2,204	14,795	2016
								2015
65	511	4,502	1,109	36,091	30,252	4,863	25,389	2014
51	98	3,317	1,190	24,219	19,089	4,452	14,637	2012
44	241	2,052	199	7,537	7,235	3,223	4,012	2008
24	לא מצוין בדו"ח	1,500	113	2,783	1,506	1,506	לא מצוין בדו"ח	2005

כאמור, כחלק מן הסיוע המשפטי המדינתי מטעם משרד המשפטים, בשנים 2012–2017 ניתן ייצוג מדי שנה לכ־70,000–80,000 פונים.⁷¹ מובן שאי אפשר להשוות השוואה מלאה בין שני המערכים, אף שמבחינת אוכלוסיית היעד שתי התוכניות מיועדות לאוכלוסיות מעוטות יכולת. כללי הזכאות של שכר מצווה מיועדים לסייע למי שמצוי ברף הכנסה של 20–25 אחוזים בלבד מעל רף הזכאות של הסיוע המשפטי, שלכל הדעות הוא נמוך. הפער בין המערכים כה גדול שאפשר להסיק בבירור כי פרויקט שכר מצווה, אף שהוא פועל יותר מ־15 שנה, אינו בעל משקל מכריע כגוף שנותן מענה בשדה השירותים המשפטיים, והיקף הייצוג הניתן בו זניח לעומת הצרכים המשפטיים בחברה הישראלית. אשר לייצוג פרו בונו על ידי המשרדים גדולים בישראל, אין נתונים מסודרים על כך, ובהמשך הדברים אתאר את שעלה ממחקר זה מתוך הראיונות עם עורכי הדין. משהבהרנו את נושא הפרו בונו בישראל ומחוצה לה, נשוב לעסוק בייצוג מבקשי מקלט בישראל.

ה. ייצוג משפטי של מבקשי מקלט בישראל עד 2018: ארגוני חברה אזרחית ומשרדים קטנים

תחום דיני פליטים הוא תחום דעת משפטי חדש יחסית בישראל, שהחל להתעצב בתחילת שנות האלפיים, עם כניסתם של מבקשי המקלט הראשונים לישראל והצורך לפעול להגדרה ולהסדרה של מעמדם.⁷² כללית, וכך גם בישראל, תחום הפליטים ומבקשי

המקלט "ממושפט" ביותר; במקרים רבים נגישות למידע, לייעוץ או לייצוג משפטי חיונית וקריטית לשלומם ואף להגנה על חייהם של פליטים ושל מבקשי מקלט.⁷³ החלטות שונות, ובכלל זה דחיית בקשת מקלט וכן סנקציות שהוטלו על מבקשי מקלט בישראל, כגון כליאה וגירוש, ניתנות לתקיפה בכלים משפטיים. מחקרים בעולם העלו שליווי בהליך המקלט מגדיל פי חמישה את הסיכוי של אדם להיות מוכר כפליט, בשל המורכבויות בהליך ומשום שרבים ממבקשי המקלט אינם בקיאים באמנת הפליטים ובאותם הליכים בירוקרטיים.⁷⁴ מכאן שהגנה על עניינה של אוכלוסייה זו כללה את האתגר של הבטחת ייצוגם בידי עורכי דין.

מבקשי מקלט אינם זכאים לקבלת סיוע משפטי ממשרד המשפטים, ומצב זה הותיר קבוצה זו ללא משאבים משפטיים מדינתיים.⁷⁵ משכך, את הקבוצה הזאת ייצגו במשך השנים בעיקר עורכי דין שפעלו בארגוני החברה האזרחית, שמטרתם הגנה על זכויות אדם וזכויות קבוצות מיעוט.⁷⁶ בן דור וכן זאב מסבירות: "לארגונים אלה היה חלק מרכזי בעיצוב זהותם המקצועית של עורכי הדין, במסגור הרעיוני של זכויות פליטים ומהגרים ובפעולה ציבורית פוליטית בתחום זה במשך שנים".⁷⁷

עורכי דין אלו ביקשו בפעולתם לקדם נושא רחב – עיגון מדיניות ראויה בתחום המקלט והפליטות (cause), עם סיוע פרטני ללקוחות שנזקקו לעזרה משפטית.⁷⁸ אפשר לאפיין עורכי דין אלו, על פי הטיפולוגיה של Hillbink, כ-"Elite-Vanguard Lawyers", כלומר עורכי דין אשר משתמשים במשפט כדי לשנות מדיניות ונורמות משפטיות וחברתיות, אף שראו בעצמם גם עורכי דין "חברתיים", כלומר כאלה שפועלים רפלקסיבית, מתוך מודעות לפערים הקיימים בינם ובין לקוחותיהם, ומי שפעולתם נועדה להשמיע את קולם של הלקוחות במערכת הצדק.⁷⁹ מדובר בקבוצה קטנה ומגובשת של עורכי דין, שפיתחו דפוסי פעולה מתואמים זה עם זה וכן עם פעילים בתחומים אחרים. עורכי דין אלו נהיו שחקנים חוזרים מובילים בייצוג המשפטי העקרוני בכל הקשור למעמדם ולזכויותיהם של מבקשי המקלט בישראל.

במשך הזמן נכנסו לזירה המשפטית גם עורכי דין מהמגזר הפרטי, ואלה העניקו למבקשי המקלט שירות משפטי בתשלום. רבים מהם עסקו בעבודתם בדיני הגירה ונדרשו ללמוד את תחום דיני הפליטים, שהיה כאמור תחום דין חדש. כמה מעורכי דין אלו פעלו בכשירות טובה ואגב שמירה על כללי האתיקה החלים על עורכי דין, אולם התפרסמו גם מקרים שעורכי דין נהגו לא כראוי בייצוג אוכלוסייה זו.⁸⁰

צורכיהם המשפטיים של מבקשי המקלט היו רבים, והיה צורך בעורכי דין נוספים להעניק להם ייצוג טוב והולם. בשנת 2014 ביקש הסניף הישראלי של ארגון היא"ס – הפועל ברחבי העולם להגנה על פליטים – להקים לצורך זה תוכנית פרו בונו למתן סיוע משפטי למבקשי מקלט ופליטים. כך מוגדרת מטרת התוכנית באתר ארגון היא"ס: "להעניק [למבקשי מקלט ופליטים] גישה לייעוץ ולייצוג משפטי, באופן שיאפשר להם לממש את זכויותיהם, בהן זכות הגישה לערכאות, לסייע למערכת המקלט בישראל לתפקד בסטנדרטים הראויים לה, ולהכשיר את עורכי הדין העמיתים לייצג מבקשי מקלט".⁸¹

כשנה לאחר הקמת התוכנית, וכדי להגדיל את מספר המשתתפים בה, ביקש הארגון להכשיר מקצועית עורכי דין להכרת תחום הדין בנושא פליטים ומבקשי מקלט. ההכשרה הראשונה תוכננה בשיתוף ועדת הגירה ועובדים זרים של לשכת עורכי הדין, נציבות האו"ם לפליטים, הקליניקה לזכויות פליטים באוניברסיטת תל אביב – וכן בשיתוף פרויקט שכר מצווה.⁸² הלשכה, כחלק מפרויקט שכר מצווה, פרסמה את דבר קיום ההכשרה, ובה שישה מפגשים בחודשים אוקטובר ונובמבר 2015.⁸³ להכשרה זו הגיעו כ-80 עורכי דין.⁸⁴

בעקבות ההכשרה נמתחה על לשכת עורכי הדין ביקורת ציבורית בשל מעורבותה בתחום, ונטען נגדה שהיא "מסייעת למסתננים". ביקורת זו הובילה את לשכת עורכי הדין שלא לקיים הכשרה נוספת ולהפסיק את שיתוף הפעולה עם נציבות האו"ם לפליטים ועם הארגונים.⁸⁵ זאת ועוד, בתגובה לזה החליטה הלשכה לקיים זמן-מה אחרי כן הכשרה נפרדת לעורכי הדין המתנדבים בפרויקט שכר מצווה וכן סדנה לאוכלוסייה הישראלית בקרב תושבי דרום תל אביב (שם כאמור מתגורר חלק ניכר מאוכלוסייה זו), שמטרתה "התמודדות עם תופעת המסתננים".⁸⁶

לשכת עורכי הדין משכה אפוא את ידיה משיתוף פעולה בעניין ייצוג פרו בונו למבקשי מקלט. ארגון היא"ס המשיך בתוכנית, וזו התמסדה באותה תקופה. תוכנית הפרו בונו למתן סיוע משפטי למבקשי מקלט ופליטים זכתה לתמיכה באמצעות תרומה של נדבן מארצות הברית; לעורכי דין הוצע להצטרף כעמיתים לתוכנית לשם הכשרה לייצוג מבקשי המקלט, לקבל מלגה חד-פעמית בסך אלפיים דולר ולהצטרף לקהילה מקצועית שמחויבת לפעול בתחום זה.⁸⁷ התוכנית התרחבה, ניתנו בה כ-45 מלגות והשתתפו בה כ-130 עורכי דין וסטודנטים. במועד כתיבת שורות אלו משתתפים בתוכנית בכל רגע נתון שלושים עד חמישים עורכי דין. בו בזמן הרחיב ארגון היא"ס את המחלקה המשפטית הפנימית. עורכי הדין המועסקים בארגון מייצגים לקוחות ישירות, ממיינים פניות לטיפול משפטי לצורך ההחלטה על אופן הטיפול בהן (פונקצייה זו ידועה כ-clearinghouse במצב שיש פניות רבות לסיוע), והם מעניקים תמיכה לעורכי דין במעגל החיצוני, השייכים לעמיתת תוכנית הפרו בונו. ההערכה היא כי עד כה העניקו עורכי הדין החיצוניים והפנימיים ייצוג משפטי ביותר מאלף תיקים של מבקשי מקלט במגוון תחומי חיים.⁸⁸

אפשר לאפיין את עורכי הדין שהשתתפו בתוכנית הפרו בונו של ארגון היא"ס (לפני שיתוף הפעולה עם המשרדים הגדולים) כלהלן: רוב המשתתפים היו בעלי משרדים קטנים או עובדי "סולו", כעצמאים. לרובם היה העיסוק בזכויות מבקשי מקלט חלק מפרקטיקה כללית ואמצעי להרחיב את מעגל לקוחות המשרד. לכמה מהם הייתה אוריינטציה לטיפול בענייני זכויות אדם. רוב גדול מן המשתתפים – נשים. הניסיון לעניין משרדים בינוניים וגדולים להשתתף בתוכנית לא זכה להיענות (פרט למשרד אחד).⁸⁹

מכאן שיוזמת הפרו בונו של המשרדים הגדולים, שהחלה ב-2018 כחלק מהמחאה על הגירוש, הייתה תפנית חדה וחשובה מבחינת זהות עורכי הדין המעורבים בייצוג מבקשי מקלט בישראל.

ו. מערך הפרו בוננו של המשרדים הגדולים – מבנה ודרכי פעולה

בחרתי לבחון את מערך הפרו בוננו שיזמו המשרדים הגדולים לייצוג מבקשי מקלט כשנה לאחר שיצא לדרכו. כזכור, עוד בחודש אפריל 2018 התברר שמדיניות הגירוש לא תבוצע בשל היעדר יכולת להרחיק מבקשי מקלט בכפייה; מתקן חולות – מתקן כליאה שהקימה ממשלת ישראל בנגב בשנת 2013 לשהייתם של שוהים שהגיעו מאריתראה ומצפון סודאן ולא היה אפשר להרחיקם מישראל – נסגר, ושוחררו ממנו העצורים שהוחזקו בו. המתווה שיזמה הממשלה בשיתוף נציבות האו"ם לפליטים קרס. למרות זאת, מיזם הפרו בוננו של המשרדים הגדולים המשיך לקרום עור וגידים, ולא הופסק אף שהגורם המיידני להיווצרותו לא היה קיים עוד. זוהי נקודה מעניינת, ואפשר להסביר אותה בכמה דרכים.

ראשית, אף שאיום הגירוש היה ללא ספק הזרו המיידני להתארגנות, מרגע שנוצרה האינרציה להקמתו של המיזם, הוא כבר עמד על רגליו שלו, ולא היה תלוי רק בגורם שהנביע אותו. מעת שהחליטו עורכי הדין להעניק ייצוג פרו בוננו פרטני ונחשפו למצבם של מבקשי המקלט, להיעדר הזכויות, לסיפורים האישיים ולכוחם של הליכים משפטיים לחולל שינוי בחיי אדם, נותרה בידם המוטיבציה לסייע, והם בחרו שלא לסגת מהפעילות. שנית, הארגון שתיווך בין עורכי הדין ובין הלקוחות – היא"ס – המשיך לפעול במלוא המרץ לייצר ולתחזק את החיבורים בין המשרדים ועורכי הדין המשתתפים בפרויקט ובין הלקוחות. שלישית, הנושא עצמו לא ירד מסדר היום הציבורי. נותרו בעינן סוגיות המעמד, התעסוקה, הרווחה והחינוך, והתחזקה ההכרה שיש לפעול גם לפתרון המצוקות האמיתיות של תושבי השכונות שהתגוררו בהן מבקשי המקלט. עצירת הגירוש לוותה מייד באיומים על גירוש למדינה אחרת וכן בפתיחה מחדש של מתקן חולות. גם בציבור נמשך העיסוק בנושא – כך, בחודש יוני 2018 פורסם "מכתב אנשי העסקים – המתווה הכלכלי לסוגיית הפליטים". במתווה זה הוצגה תוכנית ל"פיזור" מבקשי המקלט ברחבי הארץ על בסיס מקומות עבודה קיימים,⁹⁰ וניסו לייצר פלטפורמה שתתמוך במעבר של מבקשי מקלט מדרום תל אביב לערים אחרות. מהסכם ההבנות (שהיה אמור להיחתם עם נציבות האו"ם לפליטים. ראו לעיל חלק א) השתמע ששיפור מצבם של מבקשי המקלט יסייע בפזורים ברחבי המדינה.⁹¹

מכל אלו נראה שהגורם המרכזי להמשך התפתחות המיזם היה קיומו של ארגון חברה אזרחית ששימש מתווך (Mediator) בין המשרדים ובין הלקוחות. זהו גורם שאי אפשר להפריז בחשיבותו. קהילת מבקשי המקלט רחוקה מאוד – פיזית, תרבותית וחברתית – מהמשרדים, ופערים אלו אינם מאפשרים חיבור ישיר וזמין ביניהם. שני הצדדים נזקקו אפוא ל"סוכן אמין" (honest broker) שיגשר על הפערים הללו. מבחינת ארגון היא"ס, שכבר ניהל פרויקט פרו בוננו לייצוג (אך עם אוכלוסייה שונה של עורכי דין), כבר הוקמה התשתית לכך, והעבודה עם המשרדים הגדולים הייתה המשך והתפתחות של פעילות קיימת.

לשם הפעלת המיזם, הארגון מעסיק עובדות ייעודיות (עורכות דין) לריכוז פרויקט הפרו בוננו. עורכות דין אלו אף מייצגות ישירות מבקשי מקלט, עם עורכי דין אחרים בארגון, ולפיכך הנושאים המשפטיים המהותיים מוכרים להן.⁹² כעשרים משרדים גדולים שותפים לפרויקט, בכל משרד כמה עורכי דין (אחד עד ארבעה) שמתתפים בפרויקט – בחלוקה מגדרית שווה. מטופלים בו יותר מארבעים תיקים.

היו מקרים שעורכי דין בחרו לטפל בתיקים בעלי היבטים עקרוניים (דוגמה למקרה כזה היא דרישת קבלת רישיון נהיגה לאופניים חשמליים, המותנית בהצגת מסמכים שאינם ברשות מבקשי המקלט),⁹³ אך ברוב המקרים דובר בטיפול בתיקים פרטניים, בעיקר בנושאי מעמד ושהייה, וכן בתחומי התמחות של המשרדים (כגון דיני ביטוח, דיני עבודה וכמה תיקים בתחום המשפחה). התמקדות בתיקים פרטניים של מיצוי זכויות קיימות (להבדיל מתיקים שמטרתם לייצר נורמות משפטיות חדשות) מקילה את האפשרות של המשרדים ושל עורכי הדין להדגיש את הממד ההומניטרי של הייצוג ולהתרחק מההיבטים הפוליטיים שלו. בתיקים כאלה אפשר ביתר קלות להדגיש את הנסיבות האישיות הקשות של הלקוח, והסוגיות העקרוניות נותרות ברקע הייצוג ואינן גדר המחלוקת המרכזי.

אשר למספר התיקים ולמשך הטיפול בהם, בשל אופי הנושאים ודרך התנהלות המערכת – היעדר הכרעה בעניינים עקרוניים, דחיות ועיכובים בשמיעת תיקים – טרם הסתיים הדיון בשום תיק שנמסר לייצוג בשנה הראשונה של הפרויקט. הייצוג נמשך, ובו בזמן נצברים עוד תיקים שנדרש בהם ייצוג. בשל כך עורכי דין כמעט אינם משתחררים מייצוג בתיק, ומתווספים עוד תיקים חדשים לטיפולם.

מרכזות הפרויקט מתארות מצב שהחיבור בין לקוח ובין עורך דין נעשה אישית, והוא "נתפר" באמצעות פנייה שלהן אל עורך דין (מסוים) במשרד שמתתף בפרויקט. לעיתים קרובות הן מפצירות בעורכי הדין ומנסות "לעורר בהם חובה מוסרית" (כדבריהן), כדי לשכנע אותם לקבל עליהם ייצוג בתיקים נוספים מלבד אלו שכבר התחייבו אליהם.⁹⁴ ברוב המשרדים אין מדיניות רשמית פומבית או הליך מסודר לייצוג פרו בוננו, אף שברובם יועד לכך עורך דין שותף אחראי או שפועלת ועדת פרו בוננו. מצד אחד היעדר מבנה מסודר מייצר חוסר ודאות וחוסר אחידות בין המשרדים מבחינת הצפי לקבלת משאבי ייצוג פרו בוננו. מצד אחר הוא גם מאפשר גמישות ומשא ומתן, הנשען לעיתים גם על שכנוע בדבר המצב הקריטי שהלקוח מצוי בו. היו מקרים שסוגיית הפליטים לא זכתה לתמיכה של שותפים במשרד, והדבר הקשה על עורכי הדין לטפל בתיק, אך נדמה שברוב המקרים ההתנגדות, אם הייתה כזאת, לא מנעה השתתפות במיזם. צוין מקרה שהמשרדים לא היו מעוניינים לטפל בתיק קונקרטי עקרוני – ייצוג נגד בנק בעניין החזקת כספי הפיקדונות של עובדים (הסכומים המנוכים ממשכורתם של מבקשי המקלט) מחשש לניגוד עניינים שכרוך בייצוג מסוג זה.

כלל עורכי הדין הוכשרו בהכשרה שנערכה בשיתוף פעולה בין היא"ס, הקליניקה לזכויות פליטים באוניברסיטת תל אביב ונציבות האו"ם לפליטים. הכשרות אלו התקיימו

בדרך כלל באחד המשרדים הגדולים, ולעיתים קרובות השתתפו בהם והציגו תיקים עורכי דין פרטיים שכבר משתתפים בפרויקט הפרו בונו.

רכוזות הפרויקט היו אחראיות ללוות את עורכי הדין בכל התחומים הכרוכים בייצוג. בשלב הראשון דובר בליווי משפטי, ובשלב השני, לאחר כניסת עורכי הדין לייצוג ולימוד ראשוני של המטרייה המשפטית, הליווי מתמקד בהיבטים הלוגיסטיים, החברתיים, התרבותיים והרגשיים. כצפוי, בזמן הייצוג מתעורר צורך בתיווך תרבותי, שפתי וחברתי. כל אלו מוענקים בידי רכוזות היא"ס. התיווך היה חשוב במיוחד במקרים שהייצוג הוא של נשים (אך גם גברים) אשר חוו טראומות קשות בארץ מולדתן או בדרך לישראל. במקרים כאלה עצם העלאת הלקוחה את הסיפור בפני עורכי דין כחלק מתהליך הייצוג עלול לעורר מחדש הטראומה. נושא זה מוכר בארגונים, והרכוז מנחה את עורכי הדין כיצד נכון לפעול במצבים רגישים וקשים מסוג זה.

מבחינת מאפייני הייצוג, הרכוזות ציינו הבדל בין קבוצת עורכי הדין במשרדים הגדולים ובין עורכי דין אחרים שמייצגים מבקשי מקלט. עורכי הדין במשרדים נלחמים, לדבריהן, על ענייניו של הלקוח בלהט רב. הם מוכנים "ללכת מכותר" עבור הלקוח, והם פחות שחוקים ו"מיואשים" מעורכי דין שטיפלו במבקשי מקלט רבים, אשר לעיתים מרגישים מובסים. הייצוג הניתן על ידם הוא מיטבי וברמה מקצועית מאד גבוהה. זוהי נקודה חשובה בהערכת תרומתם העתידית של המשרדים לייצוג פרו בונו של אוכלוסיות מוחלשות.

אם כן, אנו רואים שבתקופה קצרה יחסית התפתחה פרקטיקה ייחודית, המתווכת על ידי ארגון אזרחי, ובאמצעותו נרתמו משרדי עורכי דין גדולים לייצוג לקוחות מהמוחלשים ביותר בחברה. עורכי דין אלו מביאים איתם לייצוג הון חברתי ומקצועי גבוה ומעניקים ייצוג טוב ללקוחות. מעורבותם מתקיימת בתמיכת המשרד, וכפי שנראה מייד – תמיכה זו לעיתים גלויה ולעיתים נעשית בדרך של "הכלה שקטה".

הרכוזות מודאגות מעתידו של המיזם, המנוהל במידה רבה על בסיס קשרים ויחסים אישיים, ללא בסיס ארגוני-מוסדי קבוע ויציב. החשש הוא שלא תהיה המשכיות: עורכי הדין המייצגים יתקדמו מקצועית, יעזבו את המשרד ויפסיקו לייצג. בהיעדר מבנה קבוע, האירוע המכונן שהוליד את שיתוף הפעולה עלול לאבד מכוחו המארגן והמניע לייצוג קבוצה זו.

ז. עורכי דין – ממצאי ראיונות

במחקר זה רואינו תשעה עורכי דין שמשותפים במיזם הפרו בונו של מבקשי מקלט, מחמישה משרדים גדולים. עורכי הדין שמחו להשתתף בשיחה על עבודתם ולשתף בחוויותיהם. עם כמה מהם נפגשנו ביחידות, עם אחרים בשיתוף עורכי דין אחרים מהמשרד. מתברר שברוב המשרדים צוותו לפרויקט הפרו בונו שני עורכי דין שכירים במשרד – האחד בדרך כלל בעל ותק רב יותר (שמונה עד 15 שנים במקצוע), והאחר צעיר יותר (שנתיים עד חמש שנים במקצוע). התוכנות העיקריות שעלו מהראיונות עם

עורכי הדין מובאות להלן. נוסף על עורכי הדין שהשתתפו במיזם הפרו בונו, רואיינו גם שלושת הרכזים בארגון היא"ס, כדי לקבל את נקודת מבטם. הראיונות היו מובנים למחצה (שאלות קבועות מראש עם הזדמנות לפתח את השיחה לכיוון שבחר המרואיין), ונמשכו בין שעה לשעתיים. שיטת מחקר איכותנית-נרטיבית זו מתאימה למחקר אשר מבקש ללמוד לעומק ואישית על המאפיינים ועל החוויה של המרואיין באמצעות הקשבה ביקורתית.⁹⁵

1. היבטים מבניים וארגוניים

א. אופן הצטרפות עורך הדין לפרויקט

ברוב המשרדים המשתתפים במיזם הופצה הודעת דוא"ל, ובה הצעה לעורכי דין להשתתף בו. הדבר שונה מהמקובל, שכן בדרך כלל תיקי הפרו בונו של המשרד אינם מגיעים לייצוג בדרך זו. כאמור, בכל המשרדים יש עורך דין אחד או שניים שמשתתפים במיזם הפרו בונו. מתוך עורכי הדין שנפגשנו עימם, שניים היו על סיפה של עזיבת המשרד מסיבות שונות, והם לא ידעו אם יהיה מי שיחליף אותם במיזם ובייצוג. כל עורכי הדין ציינו שעם הצטרפותם למיזם השתלמו בתחום, כחלק משיתוף הפעולה עם ארגון היא"ס.

ב. מיסוד מדיניות פרו בונו במשרד

ברוב המשרדים היו עורכי הדין מודעים לקיומה של פרקטיקת פרו בונו, אולם זו לא הייתה מעוגנת רשמית כמדיניות גלויה בקרב השכירים במשרד. היו משרדים שפעלה בהם ועדת פרו בונו, והיו משרדים שהיה בהם שותף אחראי, אשר דרכו נעשתה הפעילות. עם זאת, עורכי הדין המייצגים לא היו מודעים להיקף ייצוג הפרו בונו הנעשה במשרד, לא היו להם קשרים עם עורכי דין אחרים אשר מעורבים בייצוג פרו בונו, והם ראו בייצוג פעולה שהם עושים במידה רבה בעצמם, אגב הקפדה על דיווח תקופתי על היקף השעות שהקצו לכך. כמה מעורכי הדין ציינו שלמשרד יש מכסה של שעות פרו בונו לייצוג (בין חמישים לשבעים שעות שנתיות בערך). עם זאת, כולם ציינו שחריגה ממכסת השעות המוקצבת לא הייתה בעיה מבחינת המשרד.

ג. יחס במשרד לייצוג מבקשי מקלט

רוב עורכי הדין ציינו כי הייצוג עורר עניין במשרד (בייחוד כאשר הגיעו לקוחות אפריקנים למשרד). רובם ציינו כי זכו לפרגון ולתמיכה כללית מצד עורכי דין אחרים. עם זאת, לצד התמיכה הכללית לא הצטרפו עורכי דין חדשים לפרויקט, וזה נותר תמיד בידי עורך דין אחד או שניים. הטעינות הפוליטית של נושא הייצוג נותרה ברקע הדברים, ולא נדונה מפורשות. עורכי הדין העריכו כי יש במשרד מי שאינם מזדהים עם נושא מבקשי המקלט, אך לא חוו ישירות הצגת עמדות כאלה.

ד. חיוב שעות הפרו בונו

כל עורכי הדין ציינו שהם מדווחים על הייצוג כחלק משעות העבודה שלהם. עורכי הדין דיווחו על הקצאת זמן שנעה בין שישים למאה שעות (ולעיתים יותר) לתיקי מבקשי המקלט (במשך כשנה). כאמור, חריגה לא הייתה בעיה מכיוון ששעות הפרו בונו לא "קוזזו" מהשעות שציפו מהם לעבוד במשרד. במילים אחרות, אף שהמשרדים לא הגבילו את היקף שעות הפרו בונו שהקצה עורך הדין לייצוג מבקשי המקלט, הייצוג נעשה מעל ומעבר לשעות העבודה הרגילות של עורכי הדין, והם ארגנו את זמנם לפיו. כמה מעורכי הדין ציינו שעברו על התיקים בערבים ובסופי שבוע.

ה. קשר עם ארגון היא"ס

כל עורכי הדין ציינו את החיוניות הרבה של ארגון היא"ס לקיומו של מיזם הפרו בונו, בייחוד בתחילת הייצוג. צוות הארגון השתדל להיות זמין עבור עורכי הדין בכל הזדמנות ובכל נושא (לדוגמה, כאשר ניסה עורך דין מאחד המשרדים למצא מקום לינה לאחד הלקוחות, המשימה נעשתה משותפת לשני הצדדים). הקשר עם הארגון חיזק את הביטחון העצמי של עורכי הדין, ובמשך הזמן הם הרגישו שהם יכולים לייצג עם פחות תמיכה מהארגון. אך בכל הקשור להיבטים חברתיים, תרבותיים ושפתיים – המעורבות של היא"ס נותרה בעלת חשיבות גבוהה מאוד.

2. היבטים אישיים

עניין פוליטי לעומת עניין הומניטרי

עורכי הדין היו מודעים כמובן למשמעות הפוליטית של ייצוג מבקשי מקלט, אולם רובם המשיגו את פעולתם כסיוע שעיקרו הומניטרי. רוב עורכי הדין העניקו סיוע משפטי בהיבטי ליבה של סוגיית מבקשי המקלט – הכרה במעמד פליטות, מניעת הרחקה והמשך השהות בישראל; משכך הם נדרשו לדעת את נסיבותיו האישיות של מבקש המקלט. מקצת ההליכים אף נסמכו ישירות על טענה להכרה במעמד מטעמים הומניטריים.⁹⁶ מכאן שכחלק מהייצוג נחשפו עורכי הדין לרקע האישי של הלקוח, שלעיתים היה קשה ביותר. חשיפה כזו מטבעה מעלה לקדמת יחסי הייצוג את הקשיים האישיים של מבקש המקלט. היא מאפשרת להמשיג ואף לחוות את הייצוג כפעולה בעלת היבטים אנושיים רבי-עוצמה, והזווית הקולקטיבית-פוליטית נותרת ברקע ומתעמעמת מול החוויה האישית. מכיוון שבתחום ההתדיינות של דיני פליטות קיימת אפשרות סבירה להפסד משפטי וליצירת תקדים בעל השלכות רוחב אשר מריעות את המצב המשפטי מבחינת זכויות הפליטים, עורכי הדין ידעו זאת והתנהלו בדרך שיש בה כדי לצמצם סיכון זה. גם היבט זה תרם להתמקד בפתרון הייצוג הפרטני. ייתכן שהצבת העניין האישי בקדמת הייצוג בעוד ההיבט הפוליטי נותר ברקע התאפשרה ביתר קלות דווקא לעורכי דין במשרדים גדולים, לעומת עורכי הדין בארגוני החברה האזרחית. שהרי לרבים מהם זוהי דרך

ההתנהלות המקצועית הרגילה – התמקדות בלקוח ובצרכיו המשפטיים, ולא במשמעויות הרחבות והכוללניות יותר של הייצוג הפרטני.

3. היבטים מקצועיים

בגלל אופי המטרייה המשפטית ונסיבות העזיבה של ארץ המוצא, לעיתים קרובות מבקשי המקלט אינם יכולים לאמת את טענותיהם ולהוכיחן באמצעות מסמכים תקפים ורשמיים. מצב זה שונה מאוד מהייצוג בתיקים הרגילים של המשרד, שכל טענה בהם נתמכת במסמכים וקיים תיעוד אשר מאפשר הצגת ראיות בתיק.

בתיקי מבקשי המקלט הייצוג מחייב מתן אמון לדברי הלקוח, נקיטת עמדה ופעולה פרואקטיביות להשגת ראיות תומכות לביסוס העילה וניהול דיאלוג עם הלקוח אגב בירור עובדתי מדוקדק של גרסתו. לא תמיד הגרסה העובדתית של מבקשי המקלט קוהרנטית, לעיתים קרובות מתגלות בה סתירות, מוכרים מצבים של אי-אמירת אמת, רצון לריצוי עורך הדין והמערכת, התאמת הגרסה העובדתית למצב המשפטי, חוסר דיוק מטעמי זיכרון מטושטש, טראומה ועוד.⁹⁷

התופעה מוכרת בייצוג אוכלוסייה זו, ועורכי דין מתמודדים עם ההיבטים האתיים המיוחדים של ייצוג בתחום זה מזוויות שונות.⁹⁸ גם עורכי הדין ששוחחנו עימם עמדו על הייחודיות ביחסי הייצוג, על הצורך להשתמש בכלים דיאלוגיים ייחודיים, שונים מאלו אשר נדרשים מהם בייצוג בתיקי משרד רגילים. עם זאת, בדומה ל"רירוד" ההיבטים הפוליטיים של ייצוג מבקשי המקלט, עורכי דין במשרדים היו מורגלים במצבים שהם נדרשו לזקק מתוך גרסת הלקוח את העמדה ההמשפטית הנדרשת.

נוסף על כך, לא תמיד הבינו הלקוחות את הסיכון הכרוך בנקיטת עמדה משפטית כזו או אחרת, ועורכי הדין הרגישו שעל כתפיהם מונחת אחריות כבדה להחליט החלטות גורליות בעניין הלקוח. גם בהקשר זה תרם הניסיון של ארגון היא"ס להתמודדות עם מצבים מורכבים.

אמון ותקשורת

התקשורת עם הלקוחות הייתה אתגר ממשי. קשיי שפה וכן פערים תרבותיים הובילו כמה מעורכי הדין לדווח על הרגשת אחריות מוגברת לשלומו של הלקוח. ארגון היא"ס מילא תפקיד קריטי בהקשר זה וגישר פעמים רבות על הפער בתקשורת. כמה עורכי דין סיפרו על הקושי של הלקוחות לתת בהם אמון ולהאמין שהם באמת פועלים רק לטובתם; הם נתפסו כמי שרחוקים מעולמם של לקוחותיהם – חלק ממערכת שלטונית שעומדת מולם ופועלת נגדם.⁹⁹

החוויה הרגשית

כל עורכי הדין ששוחחנו עימם דיווחו על חוויה עוצמתית, לעיתים מטלטלת, שליוותה את הייצוג. כמה מעורכי הדין חוו רגשית את הייצוג, ואחרים התקשו לנווט בין הזדהות

חזקה עם הלקוח ובין הבנה שעליהם לאמץ מידה של ריחוק, ואף ניתוק רגשי מלקוחותיהם. היו עורכי דין שאף "חצו קו" ודאגו לצרכים לא משפטיים של הלקוחות (מיטה ללילה, ארוחה), ציינו שלא ישנו בלילה בגלל תיק לקוח וגילו דאגה אישית לגורלם. לרבים הייתה זו הפעם הראשונה שהייצוג שהעניקו היה בענייני חיים ומוות. הדבר העניק משמעות עמוקה לפעולת הייצוג, ששונה מאוד מייצוג בתיקים אזרחיים או מסחריים אשר הם עסקו בהם בעבודה השוטפת במשרד.

ממצאים אלו מתיישבים עם ידע ממקומות אחרים בעולם, שלפיו המוטיבציה לפעילות פרו בוננו של עורך הדין הפרטני נובעת במידה רבה מעמדה אישית, מן הרצון לחוות סיפוק אישי ומהבנה שמדובר ב"דבר הנכון לעשות" מבחינה מוסרית. ברור שהיבטים מוסדיים (כמו תמיכה מהמשרד ושחרור עורכי הדין ממטלות אחרות) משפיעים על המוטיבציה ועל החוויה, אולם אינם מניעים אותה.

הזדמנות להתפתחות מקצועית

עורכי הדין הצעירים הרגישו את ההזדמנות שנתן להם הייצוג לניהול עצמאי של תיק. כידוע, במשרדים הגדולים קיימת מערכת היררכית של כפיפות לעורכי דין בכירים יותר. לעיתים עוברות שנים עד שעורך דין צעיר מקבל הזדמנות לנהל תיק בעצמו. מבחינה זו, ניהול תיק הפרו בוננו של מבקש המקלט היה הזדמנות לצמיחה ולהתנסות מקצועית.

יחס למשרד

נקודה מעניינת שעלתה בכמה מהראיונות הייתה ההשלכה שהיה לייצוג על יחס עורכי הדין למשרד שהם עבדו בו. הם הסבירו כי מתן ההזדמנות לייצוג מבקשי המקלט העניקה להם מרחב לביטוי אישי בתוך המשרד, שבדרך כלל מתנהל באוריינטציה מסחרית חזקה, אשר לעיתים קשה להזדהות עימה.¹⁰⁰ הייצוג דרך המשרד יצר הרגשת הזדהות עם המקום ואף הכרת תודה על כך שניתנה האפשרות לביטוי עצמי כזה. השילוב של תמיכה כללית של המשרד בייצוג עם הענקת גמישות ומתן עצמאות בניהול התיק אפשר את כינונו של מרחב חשוב זה, שתרם להרגשת סיפוק מקצועית.

ח. ניתוח מאפייני פעילות הפרו בוננו במיזם מבקשי המקלט

אף שהראיונות לא הקיפו את כל עורכי הדין והמשרדים המשתתפים בפרויקט הפרו בוננו ואף שהם התמקדו רק במיזם זה, עולות מהם כמה תובנות רחבות. ראשית, נראה שרבים מהמשרדים הגדולים מקיימים פעילות פרו בוננו בהיקף כזה או אחר, וברובם מונה גורם אחראי לכך בתוך המשרד. מן הסתם, המשרדים הפנימו את הפרקטיקה שהתפתחה בתחום, בין מחשיפה למשרדים בחוץ-לארץ שעיימם הם בקשר ובין על רקע השינויים הפנימיים החלים בפרופסיה בישראל בעשורים האחרונים.¹⁰¹ בכמה מהם פועלת ועדת פרו בוננו, ובמקרים אחרים שותף בכיר מרכז את הנושא.

עם זאת, הפעילות אינה ממוקדת, ובדרך כלל נכרכת בפעילות "חברתית" אחרת של המשרד – הענקת מלגות, תרומות כספיות והוראה בשכונות חלשות, מתן חסות לאירועים, ארגון ימי מעשים טובים וכיוצא באלה.¹⁰² אף שפעילות הפרו בונו קיימת, היא אינה מתורגמת למדיניות סדורה, אשר מבוססת על מטרות מוצהרות ועל הגדרת קריטריונים לקבלת סיוע, לא ידוע היקף הייצוג, ובמקצת המקרים הפעילות אינה פומבית. סוגיית הפומביות מעניינת. רוב עורכי דין אשר שוחחתי עימם ציינו כי המשרד מעדיף שתוכן פעילות הפרו בונו (ולעיתים גם עצם קיומה) לא יפורסם ברבים ולא יוצג בגלוי כחלק ממיתוג המשרד. בדיקה של אתרי משרדים גדולים אחרים לימדה גם היא כי פעילות הפרו בונו הכללית אינה מובלטת באתר, אם בכלל; בהקשר של ייצוג מבקשי מקלט – רק משרדים אחדים מציינים זאת באתר המשרד.¹⁰³

בהנחה שמשרדי עורכי דין נוקטים את כל האמצעים כדי לזכות ביתרון בשוק תחרותי, מן הסתם עדיין פעילות הפרו בונו בישראל אינה נחשבת רכיב חשוב, המעניק יתרון או משפר את מעמדו של המשרד. גם בכך קיים הבדל בין משרדים בישראל ובין עמיתיהם בארצות הברית. אפשר לראות זאת בשתי דרכים: האחת – לראות בפרו בונו פעילות שהמוטיבציה שלה היא לשמה, כלומר שלא כדי לזכות ביתרון שוקי; והאחרת – לראות בפרו בונו פעילות שעומדת במתח מסוים עם הדימוי שהמשרד מעוניין לייצר לעצמו ולהציג לפני לקוחותיו: של שחקן שוק שעיסוקו בעניינים חברתיים זניח, בוודאי בעניינים שבנוגע אליהם קיימת מחלוקת ציבורית. כאמור, מצב זה שונה מהקיים בארצות הברית, ששם היקף העשייה בפרו בונו מתפרסם בציבור, מדורג, מחושב לצורך קידום ושכר ומשמש אמצעי למיצוב המשרד לעומת משרדים אחרים שהוא מצוי בתחרות עימם. מכאן שבכל הקשור לסוגיית המוטיבציה והמניעים של משרדי עורכי דין בישראל לקבל עליהם פעילות פרו בונו, מחקר זה אינו יכול לספק תובנות מבוססות, מלבד ההשערות לעיל. שנית, מהראיונות עם עורכי הדין למדנו שקיימת גמישות בהיקף שעות הפרו בונו שהם יכולים להקצות לייצוג מבקשי מקלט. גמישות זו התאפשרה, כמוסבר לעיל, בגלל צידו האחר של המטבע – שעות הפרו בונו לא השפיעו על היקף העבודה הרגילה שציפו מהם לבצע. שיטה זו אפשרית כמובן רק אם שעות ייצוג הפרו בונו בפועל אינן רבות ואינן פוגעות ביכולת של עורכי הדין לבצע את המטלות השוטפות.¹⁰⁴

שלישית, בייצוג מבקשי המקלט לא התעוררו סוגיות מהותיות בתחום ניגוד עניינים בין הפעילות הכללית של המשרד ובין ייצוג לקוחות אלו. נושא ניגוד העניינים בהקשר של פרו בונו אינו חדש, ומוכר בספרות העוסקת בתחום.¹⁰⁵ לא פעם עלתה טענה כי מדובר באמתלה שמשרדים מעלים כדי להתחמק מפעילות פרו בונו,¹⁰⁶ אולם לעיתים מדובר בקשיים אמיתיים.¹⁰⁷

ייצוג מבקשי המקלט לא העלה חשש לניגוד עניינים ישיר. ההתדיינות בנושא נעשית בעיקר נגד רשויות ציבוריות, ואלו בדרך כלל אינן לקוחות של המשרדים הגדולים. כאשר נדרש ייצוג כנגד בנק מסוים, בעניין חוקיות החזקת הפיקדונות והכספים המנוכים

ממבקשי מקלט, המשרדים ביקשו שלא לקבל עליהם את הייצוג מחשש לניגוד עניינים קיים או עתיד.

רביעית, במיזם ייצוג מבקשי המקלט נודעה חשיבות קריטית לקיומו של ארגון מתווך בין הלקוחות ובין המשרד ועורכי הדין. יודגש כי המשרדים לא נשאו בעלות התיווך, ולמעשה הם נשענו על ארגון חברה אזרחית שנדרש לגייס בעצמו משאבים לפעילותו. כמובן לא בכל תחום של פעילות פרו בוננו נדרש תיווך כזה. משרדים שמבצעים שירות פרו בוננו באמצעות ליווי משפטי קבוע לעמותה למשל יוכלו לעשות זאת בדרך כלל ישירות, אולם כאשר מדובר בייצוג לקוחות יחידים – שבינם ובין עורכי הדין יש פער שפתי, תרבותי, פיזי וחברתי – יש צורך בתחנת ביניים בין הלקוח ובין עורך דינו. במקרה נשוא מחקר זה תפקיד ארגוני החברה האזרחית – ובראשם היא"ס – חרג אף מפעולת תיווך אינדיווידואלית. הארגון למעשה בנה את הפרויקט, מנהל אותו ומאפשר לו להתקיים. חולשה יחסית של המיזם ניכרת בהישענותו על ארגון חברה אזרחית אשר נדרש לגייס לשם כך כספים מחוץ לפרויקט, אף שהמשרדים יכלו לשאת במימון רכז שימלא תפקיד זה.

חמישית, יש לזכור כי משרדי עורכי דין נהנים מהשתתפות בפרויקט מסוג זה בכמה אופנים. מלבד הזדמנות שייצוג בתיקי מבקשי מקלט מזמן לעורכי דין צעירים, זו דרך שהמשרדים יכולים להעביר בה מסר לעורכי הדין אשר לערכים שהמשרד מחויב אליהם, וכן לתת להם מרחב לפעול בנושאים שהם מחויבים אליהם אישית. ברור שגם הייצוג בתיקים השוטפים מייצר עניין ויכול לאתגר את עורכי הדין, אולם הסיפוק והמשמעות שדיווחו עליהם עורכי הדין בייצוג מבקשי המקלט ייחודיים לתיקים כאלה. ייצוג מבקשי מקלט יכול למתן רגשות ניכור המתפתחות לעיתים במשרדים מסחריים גדולים, שלא תמיד קל למצא בהם ערך בעבודה המשפטית היום-יומית והשוטפת. מחקרים כבר הראו שרמת הסיפוק וההזדהות של עורכי דין עם מקום עבודתם, ובכלל זה הסיכוי להישארותם במקום (retention), תלויה במידה רבה בתרבות הארגונית, בהזדמנויות להתפתחות אישית, בשליטה על זמנם ובכלל – בעולם הערכים שמקום העבודה מקרין אליהם.¹⁰⁸ לעיתים אלו חשובים לא פחות מתמורות חומריות ישירות.

לבסוף, היעדר המיסוד של מיזם הפרו בוננו למבקשי מקלט – ותחום הפרו בוננו במשרדים בכלל – מאפיין את השדה כולו ומציב בסימן שאלה את התוחלת שלו. אתגר ההמשכיות ריחף מעל הפרויקט מראשיתו, והוא ממשיך ללוות אותו. לא נוצרה התארגנות מבנית קבועה, עם הגדרת יעדים, תקצוב והתוויית צוות ייעודי לנושא זה. בהיעדרה של תשתית ארגונית יציבה במשרדים לייצוג פרו בוננו, קיים חשש שמא לא יהא בכוחם של האירועים הציבוריים העוצמתיים אשר כוננו את המיזם לשמר אותו לאורך זמן.

עם זאת, ייתכן כי המהלך שהחל בהתגייסות למניעת הגירוש ממשיך בווריאציות שונות מעט. כך למשל בחודש אוגוסט 2019 נרתם אחד המשרדים הגדולים בישראל הירתמות ממוסדת ונמשכת להענקת ייצוג משפטי לילדי מהגרי עבודה ובני משפחותיהם שעמדו בסכנת גירוש והיו נתונים למעצר לפני גירוש.¹⁰⁹ המודל שהפעיל משרד זה שונה

ממה שתיארתי לעיל בכמה מרכיבים עיקריים. ראשית, דובר בייצוג שכוון מלכתחילה לשנות מדיניות (impact litigation), וכך נבחרו התיקים לייצוג. מטרת ההתדיינות הייתה להתנגד למדיניות של מעצר וגירוש של קטינים, ילדיהם של מהגרי עבודה אשר נכנסו לארץ כדין ואשר בנוגע אליהם השתנתה מדיניות הממשלה לעומת העבר. ההתדיינות החלה בהגשת עתירה לכג"ץ ונמשכה בערכאות דיוניות נמוכות בתיקים פרטניים, בדרך שכוונה במובהק לשנות את נוהלי הרשות. כך כווננו הטיעונים המשפטיים לזכות להליך הוגן ולתקינות פעולת הרשות: הזכות לייצוג משפטי ראוי, פומביות הדיון, הזכות לשימוע הוגן, היעדר תשתית עובדתית להחלטות מעצר ועוד. זאת ועוד, השותף הבכיר במשרד (עורך הדין תדמור) ייצג בתיקים אישית, וצוות עורכי דין עבד איתו על התיקים הפרטניים. הערכותיו הן כי המשרד הקצה כ-3,000 שעות עבודה לתיקי פרו בונו אלו בשנה האחרונה וכי העובדה שמדובר במשרד גדול עם תשתיות ארגוניות איתנות אפשרה את ניהול התיקים באופן שונה מזה שארגון חברה אזרחית יכול לבצע. המוטיבציה לטיפול בתיקים אלו הייתה, לדברי השותף, העוול הכרוך בהפעלת חוק הכניסה לישראל על מקרים של קטינים אשר נולדו בישראל ואשר הוריהם נכנסו כדין לארץ, אך גם הוא מתאר את ההתדיינות כעניין הומניטרי, ולא פוליטי. אף שכאמור מדובר במודל שונה מעט מהייצוג של המשרדים בפרויקט הגירוש, המשמעות דומה: עורכי דין במשרדים גדולים רותמים את יכולתיהם האישיות ואת המשאבים הארגוניים של המשרד לייצוג לקוחות מקבוצות אוכלוסייה חלשות, בנושאים שיש בהם מחלוקת ציבורית, ואגב הגדרת הפעולה כעניין המוניטרי.

סיכום

מיזם הפרו בונו למבקשי המקלט, שהחל בשנת 2018, הוא ראשוני. לכאורה הדבר מתמיה: כיצד אפשר להסביר פעולה של משרדי עורכי דין דווקא בנושא כה טעון מבחינה פוליטית אשר מצוי בבסיס שסע ציבורי הן ברמה הארצית והן ברמה המקומית? אזכיר שכאשר החליטו עורכי הדין על מעורבות המשרדים הגדולים, נומק הדבר, ואף הומשג כעניין הומניטרי, ובדרך זו ביקשו עורכי הדין להדגיש כי התערבותם נעשית לא על בסיס פוליטי אלא על בסיס אנושי. כיצד אפשר ליישב בין הדברים?

סוגיית הפליטים (ובמידה מסוימת גם נושא מהגרי עבודה בכלל) טומנת בחובה, באופן ייחודי, הן ממדים פוליטיים והן ממדים אנושיים רבי-עוצמה, ומתקיימת בה שניות אשר מאפשרת המשגה חלופית של התופעה. מצד אחד היא משקפת מחלוקות בנוגע למדיניות הגירה, אחריות קולקטיבית בין-לאומית לנפגעי אסונות ומלחמות, החלטות בדבר פתיחה וסגירה של גבולות, שימור זהות לאומית, חשש מזרים, גזענות ושנאת זרים; ומצד אחר היא מפגישה את הציבור עם טרגדיות אנושיות קשות מנשוא. הסבל האנושי הכרוך בפליטות (או במצבי הגירה קשים אחרים) ניצב מול הטענות הפוליטיות, והוא מלווה כל ממשק, מענה או מדיניות בנושא. אם כן, נראה שגם מעורבות משפטית בהקשר

של פליטים ומבקשי מקלט מחייבת ניווט בין שני צירים אלו; ההסדרים המשפטיים הפוזיטיביסטים בתחום הפליטים אינם מאפשרים לחמוק מכך.¹¹⁰ ואכן, אף שהמהלך הראשוני למיזם הקמת מערך פרו בונו הומשג כעניין הומניטרי, המשמעויות הפוליטיות של הייצוג נותרו ברקע הדברים, ומדי פעם בפעם הטילו את צילם על פעולת הייצוג. כמה מעורכי הדין סיפרו על רתיעה מסוימת בקרב עורכי דין במשרד מייצוג אוכלוסייה זו; וגם נסיגתה של לשכת עורכי הדין משיתוף פעולה בנושא – הדגישה ממד זה.

עם זאת, ייתכן שדווקא הייצוג המשפטי הפרטני (להבדיל מהייצוג המשפטי העקרוני כפי שנעשה במודל של משרד תדמור לוי ושות') אפשר לעקוף במידה מסוימת את הקושי הזה, אם כי כאמור לא להעלימו לחלוטין. כידוע, הייצוג המשפטי של עורך דין אינו טומן בחובו הזדהות עם מעשי הלקוח, עם מטרות פעולותיו או השלכותיה. עריכת הדין המסורתית (זו המוכרת בספרות כ-Dominant Model) מיומנת היטב ביצירת הפרדה בין ההקשר והרקע של הלקוח ובין עריכת דין טובה, שמטרתה מיצוי זכויות מוכרות במשפט.¹¹¹ ייתכן שעמדה פרופסיונלית זו הקלה את יצירת ההבחנה בין ההיבט האנושי ובין זה הפוליטי, בייחוד בקרב עורכי דין במשרדים, שעבודתם כשגרה מבוססת במידה רבה על המודל המסורתי.

כאמור, בשלב זה קשה להעריך אם להתארגנות המשרדים הגדולים לייצוג מבקשי מקלט, שהחלה בשנת 2018, תהא השפעה ארוכת טווח על מעורבותם של משרדי עורכי דין בישראל בייצוג פרו בונו או שמדובר בהתעוררות חד-פעמית, שהשלכותיה תגווענה עם הזמן. בשלב זה, על רקע התיאור לעיל, אין אינדיקציה שכפנינו שינוי מבני עמוק, אשר מציב את הפרו בונו בדרגת חשיבות גבוהה בקרב המשרדים, כמו שנעשה בארצות הברית בעשורים האחרונים. הניסיון והמחקר בתחום הפרו בונו מדגישים את החשיבות המרכזית של מיסוד פעילות זו, באמצעות הקמת תשתית ארגונית יציבה, תומכת ומעודדת, כתנאי להתקיימותה לאורך זמן. פרויקט פרו בונו אינו יכול להיות תלוי בנכונות אישית של עורך דין זה או אחר לייצג בתיק, או בהפצרות או פעולות שכנוע אחרות מטעם ארגון חברה אזרחית, שמטרתן לעורר בעורכי הדין הרגשה של חובה מוסרית אינדיווידואלית.

בסופו של דבר, על אף הראשוניות של פרויקט הפרו בונו לייצוג מבקשי מקלט – מספר עורכי הדין המעורבים בו מקרב המשרדים הגדולים נמוך וכך גם מספר התיקים. מספר עורכי הדין המשתתפים בו אינו גבוה (כאמור אחד עד ארבעה עורכי דין), ואלו מטפלים בתיקים בודדים. אף שהעבודה הארגונית של היא"ס מייצרת את ההמשכיות, לא ברור אם למיזם יכולות קיימות ארוכות טווח. המודל שהחל בו משרד עורכי הדין תדמור לוי ושות' שונה במובן זה ומסמן גישה שיש בה יותר מיסוד, השקעה ארגונית ודוגמה אישית.

ייתכן שגילוי הדעת של עורכי הדין במשרדים הגדולים בעניין מבקשי המקלט חורג משאלת הפרו בונו ומשקף שינוי עמוק בהכרתם באחריות הפרופסיה לשאלות רחבות

של שלטון החוק והגנה על זכויות אדם. המפגש הראשון – שהתקיים בחודש פברואר 2018, ובו קמה קבוצה של עורכי דין והביעה את עמדתה בעניין גירוש מבקשי המקלט – היה נקודת הזנק לפעולות דומות בעתיד. כמה חודשים אחרי כן, במאי 2018, יצאו 150 עורכי דין מהמשרדים הגדולים בקריאה נגד חקיקת פיסקת ההתגברות על החלטות בג"ץ,¹¹² וכשנה לאחר מכן התקיים הכינוס נגד פגיעה בבג"ץ וחקיקת חוק החסינות.¹¹³ מה שהומשג כהתערבות בסוגיה הומניטרית וכהגנה על אנשים מפני שליחתם אל מותם אִפשר ככל הנראה נקיטת עמדות שיש להן השלכות פוליטיות ישירות העומדות בלב המשטר הדמוקרטי. מי ייתן והפרופסיה המשפטית תמשיך בכיוון זה.

הערות

- 1 במאמר זה אני משתמשת במונח "מבקשי מקלט" כשם גנרי לאנשים שהגיעו לישראל, לדבריהם, מחמת רדיפה במדינתם או עילה אחרת אשר מזכה במעמד של פליט לפי הדין הבינ-לאומי. בדו"ח מבקר המדינה אוכלוסייה זו מכונה "זרים שאינם בני הרחקה", ראו להלן הערה 20. גורמים שונים (רשמיים ושאינם רשמיים) מכנים אנשים אלו "מסתננים", ולמונח זה יש כמובן קונוטציה שלילית. אדגיש כי המונח "מבקשי מקלט" מתייחס לכמה קבוצות בעלות מעמד רשמי שונה: אלו שהגישו בקשת מקלט רשמית ואלו שטרם עשו זאת, וכן מי שהגישו בקשה, וזו נדחתה מטעמים שונים. כאשר תהיה השלכה על מעמד רשמי זה, יצוין העניין במפורש. כאמור לעיל, בהיעדר ציון כזה הכוונה לכל הקבוצה.
- 2 מנגד, היו גם קריאות תומכות לגירוש מצד אישי ציבור וארגונים שונים. ראו למשל: אטילה שומפלבי ואלכסנדרה לוקש "הרב הראשי בעד הגירוש: הם מהגרי עבודה. עניי עירך קודמים" ynet 29.1.2018 <https://bit.ly/3kjDYWL>; שמואל רוזנר "באין מידע: נושא גירוש המהגרים הפך לעניין של ימין ושמאל" מעריב – Online (25.1.2018) <https://bit.ly/2Fveruc>; "מאות השתתפו בהפגנה למען הרחקת המסתננים למדינה שלישית; שפי פז נעצרה" האתר הקהילתי של שכונת דרום תל-אביב <https://bit.ly/35pd0IK> 25.2.2018.
- 3 הנתונים מתעדכנים באתר רשות האוכלוסין וההגירה ככל רבעון. ראו: <https://bit.ly/2G78jIW>. ברבעון הראשון של 2019 דיווחה הרשות על שהייה של 32,604 "מסתננים", מהם 71 אחוזים שהגיעו מאריתראה, עשרים אחוזים מסודאן, והשאר ממדינות אפריקה אחרות ומדינות לא אפריקניות (שם, לוח 3).
- 4 "המחאה שלנו נגד הגירוש" דו"ח ארגון היא"ס (יוני, 2018), עמ' 2 (להלן: דו"ח המחאה) <https://bit.ly/340836S>. למידע על הארגון ראו: <https://bit.ly/2Hufqfq>.
- 5 לפי דיווחי UNHCR (נציבות האו"ם לפליטים), בחודש מאי 2019 ביקשו יותר משני מיליון פליטים מדרום סודאן מקלט במדינות האזור. ראו: UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR REFUGEES, [UNHCR Regional Update – South Sudan Situation May 2019 \(2019\) https://bit.ly/3cugYS3](https://bit.ly/3cugYS3).
- 6 ראו למשל דו"ח של ארגון RefWorld, המציג את המצב במדינות שונות בקשר של החלטות על הכרה כפליטים. הארגון פרסם את מדד זכויות האדם באריתראה, והעניק לה ציון נמוך כמעט בכל תחום נמדד: <https://bit.ly/2Hq6UOp>. ראו גם: יונתן ברמן "מבקשי מקלט מאריתראה בישראל" המוקד לפליטים ומהגרים <https://bit.ly/3imrtZB> (27.5.2018).
- 7 ואכן, מדינת ישראל אינה לברה בהתמודדות עם מציאות של פליטים המבקשים להיכנס בשעריהן בשל רדיפות במדינות המוצא. גם מדיניות הרחקה למדינה שלישית מצויה בסל הכלים של כמה מהמדינות. בנושא זה ראו את תיאור הדברים בעניין צגטה, להלן הערה 15.
- 8 UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR REFUGEES, Overall recognition rates for Sudanese [in EU countries \(2017\) https://bit.ly/30cZLHJ](https://bit.ly/30cZLHJ).
- 9 דו"ח המחאה, לעיל הערה 4, בעמ' 2.

- 10 כך למשל, להבדיל מעמדת משרד הפנים, פסק בית הדין לעררים כי יש להכיר באדם שערק מצבא אריתראה כפליט. ראו ערר (י-ם) 14-1010 **מסגנה נ' משרד הפנים** (פורסם בנבו, 4.9.2016). עמדת משרד הפנים בהליך הייתה כי בשל שיקולי ההגירה של ישראל ננקטת פרשנות צרה ליישום אמנת הפליטים, אולם בית הדין קבע כי מדובר בפרשנות צרה מדי, וזו אינה עולה בקנה אחד עם פרשנות סבירה של האמנה. הדברים מפורטים בפסק הדין.
- 11 ס' 33(1) לאמנה בדבר מעמדם של פליטים, כ"א 5, 65 (נפתחה לחתימה ב" 1951): "No Contracting State shall expel or return ("refouler") a refugee in any manner whatsoever to the frontiers of territories where his life or freedom would be threatened on account of his race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion"
- 12 לסקירה תמציתית של מצב הדברים ראו: "פליטים" המוקד לפליטים ומהגרים <https://bit.ly/3mPILIO>; וכן ראו: יונתן ברמן "עד שייאסם ליבנו: הליכי מקלט בישראל" מוקד סיוע לעובדים זרים (2012) <https://bit.ly/35tPoCS>.
- 13 העתירות הוגשו בשלישית נגד החוק למניעת הסתננות ולהבטחת יציאתם של מסתננים מישראל (תיקוני חקיקה והוראות שעה), התשע"ה-2014. פסק הדין האחרון ניתן בעתירה בג"ץ 8665/14 **טשומה נגה דסטה נ' הכנסת** (פורסם בנבו, 11.8.2015), שכמה מבקשי מקלט וארגוני זכויות אדם עתרו בה נגד חוקתיות החוק. בפסק דין זה קבע בית המשפט כי תקופת הכליאה במתקן חולות של עשרים חודשים אינה מידתית, וזו קוצרה זמנית ל-12 חודשים. לאחר תקופה זו כבר לא היה אפשר לכלוא מבקשי מקלט שלא היה אפשר לגרשם. הכנסת עיגנה תקופה זו בתיקון חקיקתי ב" 8.2.2016. לסקירה על הליכי החקיקה וההתדיינות המשפטית ראו: "כליאת מבקשי מקלט" המוקד לפליטים ומהגרים <https://bit.ly/3czZCmU>; ענת בן דור ואפרת בן-זאב, "הסיפור של החוק למניעת הסתננות: הילכו שניים יחדיו? עורכי דין ומבקשי מקלט במאבק על חירות" **מעשי משפט** י 221, 225-227 (2019).
- 14 "שוד ושבר – על כישלון 'חוק הפיקדון' ויישומו" קו לעובד והמוקד לפליטים ומהגרים (אפריל 2019), <https://bit.ly/3j16Z9l>. יצוין כי ביום 23.4.2020 ביטל בג"ץ את חוק הפיקדון בעקבות עתירה שהוגשה בנושא. ראו: בג"ץ 2293/17 **גרסגרה נ' הכנסת** (פורסם בנבו, 23.4.2020).
- 15 עע"מ 8101/15 **צגטה נ' שר הפנים** (פורסם בנבו 28.8.2017).
- 16 ראו: אילן ליאור וברק רביד "נתניהו שינה את ההסכם עם רואנדה: תוכל לקלוט מבקשי מקלט שגורשו בכפייה" **הארץ** (24.7.2019) <https://bit.ly/32h2W2I>.
- 17 דו"ח המחאה, לעיל הערה 4, בעמ' 3; וכן ראו: רשות האוכלוסין וההגירה, נוהל הרחקה למדינות השלישיות, מס' 10.9.0005 (מהדורה שנייה) (30.1.2018) <https://bit.ly/3j3efRS>. לפי ס' 2.3 לנהל, "מדינת ישראל הגיעה להסדרים עם שתי מדינות אפריקאיות שונות (להלן: 'המדינות השלישיות') המאפשרות לקלוט לתחומן מסתננים אשר הסתננו לישראל באופן בלתי חוקי. הסדרים אלו מעניקים בידי המדינה את האפשרות להעמיד בפני המסתנן את האפיק הדרוש לו לשם יציאתו הבטוחה מישראל אל אותה מדינה שלישית. הסדרים אלו מבטיחים בין היתר אף את אי הרחקתו מאותה מדינה שלישית למדינת מוצא".
- 18 אילן ליאור ונעה לנדאו "רשות ההגירה הבהירה למשללה: לא נוכל להתמודד עם גירוש המוני בכוח" **הארץ** (4.1.2018) <https://bit.ly/33hzGZ1>.
- 19 ראו: א.ס.ף – ארגון סיוע לפליטים; מרכז הגר לדירור חברתי באוניברסיטת תל אביב, תנועת אחותי, המוקד לפליטים ולמהגרים, רופאים לזכויות אדם, וקו לעובד "תכנית אסטרטגית – ביזור ושיקום מבקשי מקלט ושיקום ררום תל אביב": <https://bit.ly/2G2FBjx>.
- 20 ראו למשל: מבקר המדינה דוח שנתי 364 – לשנת 2013 ולחשבונות שנת הכספים 2012 59 (2014) <https://bit.ly/3kCpq4y>; ששי בן מנחם "בדרום תל אביב נוסדה מדינת המסתננים" <https://bit.ly/3ikdEed> (8.4.2018); אלונה וינוגרד ועוד רון "ליישב מחדש של מבקשי המקלט" **המכון הישראלי לדמוקרטיה** (29.7.2018) <https://bit.ly/3mc5hUw>.
- 21 ראו: ליאור בירגר, שחר שוהם וליאת בולצמן "עדיף כלא בישראל מלמות בדרך" – עדויות העוזבים 'מרוצן' מישראל לרואנדה ואוגנדה אשר קיבלו הגנה מאירופה" (ינואר, 2018) <https://bit.ly/2FmVbEi>.

- ראו גם: קריאה של נציבות האו"ם לפליטים (UNHCR): UNHCR, *UNHCR appeals to Israel: over forced relocations policy* (9.1.2018) <https://bit.ly/3i6Fzh6>
- 22 דו"ח המחאה, לעיל הערה 4.
- 23 אילן ליאור "היעד של המדינה: לגרש 600 מבקשי מקלט מדי חודש במשך שלוש שנים" הארץ <https://bit.ly/3iqIhIs> (29.1.2018).
- 24 על שרשרת המהלכים המשפטיים בעניין גירוש למדינה שלישית ראו: ענת גוטמן "תכנית העזיבה מרצון והגירוש למדינות שלישיות" המוקד לפליטים ומהגרים (יוני 2018) <https://bit.ly/3hmnHyd>
- 25 שם.
- 26 ראו פרסום מטעם קבוצת ארגוני זכויות אדם "אף מדינה לא מגרשת לאריתראה" (יולי 2018) <https://bit.ly/2RRGM10>.
- 27 כתב העתירה כבג"ץ 2445/18 המוקד לפליטים ומהגרים נ' ראש הממשלה; כתב העתירה כבג"ץ 679/18 סיגל קוק אביבי נ' ראש הממשלה ושר החוץ; כתב העתירה כבג"ץ 733/18 אביגדור פלדמן נ' ראש הממשלה ושר החוץ.
- 28 החלטה מיום 15.3.2019 כבג"ץ 679/18 סיגל קוק אביבי נ' ראש הממשלה ושר החוץ (פורסם בנבו, 15.3.2019) (החלטה לעניין צו ארעי); כבג"ץ 733/18 אביגדור פלדמן נ' ראש הממשלה ושר החוץ (פורסם בנבו, 15.3.19) (החלטה לעניין צו ארעי).
- 29 יואב קרקובסקי "פניית פרסה במהירות האור: כשנתניהו הבין שיש יותר מדי מה להפסיד" כאן – תאגיד השידור הציבורי (חדשות) (3.4.2018).
- 30 סקירה משפטית, לעיל הערה 25.
- 31 לגילוי דעת מומחי המשפט ראו: טובה צימוקי "מומחים למשפט בינלאומי: הגירוש אינו חוקי" [ynet](https://bit.ly/2Zs4rcG) (4.2.2018). <https://bit.ly/2Zs4rcG>. לפניית הרופאים ראו: אמיר אלון "מאות רופאים חתמו על מכתב נגד גירוש מבקשי המקלט: הפרת שבועת הרופא" [ynet](https://bit.ly/33kPKsO) (23.1.2018) <https://bit.ly/33kPKsO>; להודעת הטייסים ראו: אלון ליאור "טייסים באל על: לא נטיס מבקשי מקלט מגורשים לאפריקה" הארץ <https://bit.ly/321ANrM> (22.1.2018); לגילוי הדעת של אנשי העסקים ראו כתבה נרחבת של אמיר זיו "אומרים לא לגירוש – בכירי המשק נגד הגירוש של מבקשי המקלט" מוסף כלכליסט <https://bit.ly/2Fo2arC> (1.2.2018).
- 32 נעם ברקן "ניצולי שואה נגד הגירוש: נסתיר פליטים בבית שלנו, כמו שהסתירו אותנו" הארץ <https://bit.ly/3bLm7ES> (23.1.2018); ליריעה על התארגנות האומנים ראו: ענת ברזילי "נגד הגירוש: 700 אמנים חתמו על עצומה למען מבקשי מקלט" כלכליסט <https://bit.ly/32kStDn> (25.1.2018).
- 33 נמרוד בוסו "למעלה מ-300 אדריכלים ומתכננים חתמו על עצומה נגד גירוש מבקשי המקלט" כלכליסט <https://bit.ly/3bUwPJq> (27.1.2018).
- 34 דו"ח המחאה, לעיל הערה 4, בעמ' 6.
- 35 שם. לעניין זה ראו דף פייסבוק של התארגנות "דרום תל אביב נגד הגירוש" <https://bit.ly/2Fv9qBV>; תנועת אחותי ריכזה את פעילות דרום תל אביב נגש הגירוש: <https://bit.ly/3bMWgff>.
- 36 ראו: ARDC <https://bit.ly/341BDJs>; המרכז לנשים אריתראיות <https://bit.ly/32YtQwq>.
- 37 דו"ח המחאה, לעיל הערה 4, בעמ' 7-8.
- 38 ראו: <https://bit.ly/36enAmm> Dunn's 100.
- 39 בספרות על מקצוע עריכת הדין קיימת התייחסות נפרדת ל"משרדים גדולים" (Large law firms, Big Law), והם נחקרים כמסגרת ארגונית ומקצועית שונה משל משרדים בינוניים וקטנים, בעיקר בגלל מאפייניהם הגלובליים, אימוץ מודל של ארגון תאגידי והיותם מושא לביקורת בגלל תרבות ארגונית ומקצועית המונעת כמובהק על ידי עשיית רווח. ראו למשל: MARC GALANTER & THOMAS PALAY, *TOURNAMENT OF LAWYERS: THE TRANSFORMATION OF THE BIG LAW FIRM*, U. CHI. P. (1994); John Flood, *The re-landscaping of the legal profession: Large law firms and professional re-regulation*, 59 (4) CURRENT SOCIOLOGY, 507-29 (2011) <https://bit.ly/3hlSvPu>; Dunn's 100 באתר <https://bit.ly/3hlSvPu>.

- 41 כותבת מאמר זה הייתה מעורבת ביצירת הקשר ובחיבור הראשוני בין הצדדים וכן השתתפה בפגישת ההיכרות הראשונה בין הצדדים. לאחר מכן לא השתתפה בבניית המיזם.
- 42 ריאיון עם עורך הדין נמרוד אביגל, ארגון היא"ס (15.10.2018).
- 43 Deborah L. Rhode, *Pro Bono in Principle and in Practice*, 53 J. LEGAL EDUC. 413, 425 (2003); RICHARD L. ABEL AMERICAN LAWYERS, 129 (1989); Lucie E. White, *Pro Bono or Partnership: Rethinking Lawyers' Public Service Obligations for a New Millennium*, 50 J. LEGAL EDUC. 134, 140 (2000); Russell G. Pearce, *Lawyers as America's Governing Class: The Formation and Dissolution of the Original Understanding of the American Lawyer's Role*, 8 U. CHI. L. SCH. ROUNDTABLE 381, 410-5 (2001); Scott L. Cummings, *The Politics of Pro Bono*, 52 UCLA L. Rev. 1 (2004) 253 ("Cummings"). נטע זיו "מה בין עריכת דין, צדק חברתי ולימודי משפטים?" עלי משפט א (2000), (להלן: יוזמה בין עריכת דין); נטע זיו "חינוך משפטי ואחריות חברתית: על הזיקה בין הפקולטה למשפטים והחברה בה היא מצויה" עיוני משפט כה(2) 385 (2001) (להלן: זיו "חינוך משפטי").
- 44 Philip R. Lochner, Jr., *The No Fee and Low fee Practice of Private Attorneys*, 9 LAW & SOC'Y REV. 431-4 (1995).
- 45 סעיפים 1 ו-4 לחוק לשכת עורכי הדין, התשכ"א-1961.
- 46 ראו: זיו "מה בין עריכת דין", לעיל הערה 43; זיו "חינוך משפטי", לעיל הערה 43.
- 47 Cummings לעיל הערה 43, בעמ' 7.
- 48 Cummings לעיל הערה 43, בעמ' 4-5; זיו "חינוך משפטי", לעיל הערה 43.
- 49 כך הסבירה רוזי (Rhode) בנוגע לעורכי דין בארצות הברית, והדברים יפים שבעתיים בנוגע לעורכי דין בישראל: "Lawyers have special privileges that should entail special obligations. In the United States, attorneys have a much more extensive and exclusive right to provide legal assistance than attorneys in other countries. The American legal profession is responsible for creating and guarding that right, and its success in restricting lay competition has helped to price services beyond the reach of millions of consumers. Some pro bono contribution is not unreasonable to expect from lawyers in return for their privileged status". Deborah L. Rhode, *Pro Bono in Principle and in Practice*, 53 J. LEGAL EDUC. 413 (2003)
- 50 Become "interwoven into the basic fabric of the profession, and implicit norms promoting public service". Scott L. Cummings & Deborah Rhode, *Managing Pro Bono: Doing well by Doing Better*, 78 FORDHAM L. REV. 2359, 2362 (2010)
- 51 ללשכת עורכי הדין האמריקנית – The American Bar association – יש ועדה קבועה שעוסקת בפרו בono ושיירות ציבורי: The ABA Standing Committee on Pro Bono and Public Service, והיא מפרסמת דוחות ומחקרים בנושא.
- 52 מיסוד בדרך של כלל אתי נמצא למשל בכללי המודל המומצאים של ארגון עורכי הדין האמריקני Voluntary Pro Bono (Model Rules of Professional Conduct - MRPC) – כלל 6.1, שכותרתו Public Service "Every lawyer has a professional responsibility to provide legal services to those unable to pay. A lawyer should aspire to render at least (50) hours of pro bono publico legal services per year. In fulfilling this responsibility, the lawyer should" – <https://bit.ly/2FZgdVd>; מיסוד בדרך של הפעלת תוכניות פרו בono נמצא למשל בפרויקט שחר מצווה של לשכת עורכי הדין בישראל; מיסוד בדרך של הקמת ארגונים בחברה האזרחית המבצעים ניטור וניהול של תוכניות פרו בono נמצא למשל בארגון Pro Bono Institute בארצות הברית, המגדיר כך את מטרותיו: "The Pro Bono Institute is mandated to explore and identify new approaches to and resources for the provision of legal services to the poor, disadvantaged, and other individuals or groups unable to secure legal assistance to address critical problems. We do

- so by supporting, enhancing, and transforming the pro bono efforts of major law firms, in-house corporate legal departments, and public interest organizations in the U.S. and around the world”, <https://bit.ly/36jHyMP>
- Lexis-Nexis & Pro BonoNet, *Pro Bono Commitment: Lawyers Motivated by Personal Fulfillment to Use Their Skills for the Public Good*, LexisNexis (March 29, 2011) <https://bit.ly/32kpD62>; UQ Pro Bono Centre, WHAT DOES PRO BONO PUBLICO MEAN TO LAWYERS? A REPORT ON THE FINDINGS OF THE PRO BONO VALUES PROJECT (June 2016) <https://law.uq.edu.au/files/12378/What-does-pro-bono-publico-mean-to-lawyers-June-2016.pdf> <https://bit.ly/2GQWM0Y>
- Cynthia Fuchs Epstein, *Stricture and Structure: The Social and Cultural Context of Pro Bono Work in Wall Street Firms*, 70 *FORDHAM L. REV.* 1689 (2002); Scott L. Cummings & Deborah L. Rhode, *Managing Pro Bono: Doing Well by Doing Better*, 78 *FORDHAM L. REV.* 2357 (2010)
- Leslie C. Levin, *Pro Bono Publico in a Parallel Universe: The Meaning of Pro Bono in Solo and Small Law Firms*, 37 *HOFSTRA L. REV.* 699, 701 (2009)
- על חשיבות המבנה והתרבות הארגונית על פרקטיקות ועל המשמעות של ייצוג פרו בונו במשרדי עורכי דין ראו: Robert Granfield, *The Meaning of Pro Bono: Institutional Variations in Professional Obligations Among Lawyers*, 41(1) *LAW & SOC'Y REV.* 113, 116 (2007)
- Fuchs-Epstein, לעיל הערה 54, בעמ' 1695.
- Cummings & Rhode לעיל הערה 50, בעמ' 7-2366.
- Ben Seal, *The American Lawyer's 2019 National Pro Bono Rankings*, *AmericanLawyer* (Jun. 26, 2019). <https://bit.ly/2G2FT39>
- ראו למשל: Pro Bono Institute, *2018 Annual Conference* (2018): <https://bit.ly/3ia6mc1>
- ראו למשל: PILNet – The Global Network of Public Interest Law, *SparkTalk: Psychology of Pro Bono with Amy Heading*, *YOUTUBE* (Dec. 11, 2015) <https://bit.ly/3mUm4vO>
- ראו גם: קשת ברקו "הצד האפל של מקצוע עריכת הדין: דיכאון" דה מרקר 17.2.2019 <https://bit.ly/3bP1hnX>
- עם שינויים אלו נמנו מגוון צעדים: אימוץ מדיניות רשמית לייצוג פרו בונו תוך הגדרה מפורשת של מטרות הפעילות; הקמת ועדות פרו בונו במשרדים; יצירת תפקיד ניהול במשרד לריכוז פעילות הפרו בונו; ייעוד תפקיד מקצועי של עורכי דין אשר יעסקו רק בפרו בונו ואשר ינהלו את המערך (Pro Bono Counsel); הגדלת מכסת השעות המוקצות לפרו בונו; אימוץ מדיניות בנושא חיוב שעות פרו בונו כחלק משעות העבודה של עורכי הדין, ובכלל זה מדיניות בונוסים; קביעת כללים בנושא ניגודי עניינים בתיקי פרו בונו; אימוץ פרויקטים מיוחדים מובנים לסיוע פרו בונו; הקמת מנגנון לפיקוח ובקרה על עורכי הדין המייצגים פרו בונו; קביעת מנגנוני דיווח ופרסום פעילות המשרד ועוד. לסקירה ראו: Cummings & Rhode לעיל הערה 50.
- המשרד שהחל במודל זה לראשונה היה Skadden, Arps, Slate, Meagher & Flom 1988 קרן של עשרה מיליון דולר להענקת מלגות ל-125 עורכי דין לעיסוק בתחום ייצוג אנשים בעוני. ראו: <https://bit.ly/332Tiy3> Skadden Fellows Foundation
- ראו: American Bar Association Standing Committee on Pro Bono and Public Service, *SUPPORTING JUSTICE III – A REPORT ON THE PRO BONO WORK OF AMERICA'S LAWYERS* (Mar. 2013) <https://bit.ly/36b4I82>
- .Pro Bono Institute, *2017 – REPORT ON THE PRO BONO CHALLENGE* (2018) <https://bit.ly/2RXoiMC>
- נטע זיו מי ישמור על שומרי המשפט – עורכי דין בישראל בין מדינה, שוק וחברה אזרחית 101 (2015) (להלן: זיו מי ישמור).

- 67 ראו: לשכת עורכי הדין בישראל, תוכנית שכר מצווה <https://bit.ly/3cFJVdW>. הקריטריונים לזכאות מבוססים על "דלתא" יותר מסכום הזכאות של הסיוע המשפטי. הסיוע אינו ניתן בתחומים מוגדרים: פלילי, תעבורה, נזיקין ולשון הרע, מיסים ומקרקעין. ראו את הקריטריונים המעודכנים לשנת 2019 <https://bit.ly/2G7b8Ke>.
- 68 לסקירה על הרקע להקמת פרויקט שכר מצווה ועל המחלוקות שסבבו את המהלך ראו: זיו מי ישמור, לעיל הערה 66, בעמ' 101-102. אחד הגופים שהתנגד לתוכנית היה פורום נזיקין של הלשכה, בטענה של תחרות בלתי הוגנת עם עורכי דין בשוק הפרטי. ואכן, תביעות נזיקין אינן כלולות בתחומים שפרויקט שכר מצווה מעניק ייצוג משפטי.
- 69 המידע מובא מדו"ח הפעילות השנתיים של לשכת עורכי הדין <https://bit.ly/2Hze9LT>. בשנת 2015 לא פורסם דו"ח שנתי, ככל הנראה בגלל חילופים בניהול הלשכה.
- 70 הסיוע המשפטי – משרד המשפטים: דו"ח סיכום פעילות 2016-2017, 24 (2019). <https://bit.ly/2HoZN8T>.
- 71 שם.
- 72 טלי קריצמן אמיר "תפקידו של בית המשפט בעיצוב מדיניות המקלט של מדינת ישראל" מעשי משפט ה 173 (2013); Tally Kritzman-Amir & Yonatan Berman, *Responsibility Sharing and the Rights of Refugees: The Case of Israel*, 41 GEO. WASH. INT'L L. REV., 619-49 (2010).
- 73 ראו באופן כללי: Refugee Action & NACOM, *Tipping the Scales – Access to Justice in the Asylum System* (2018) <https://bit.ly/368G47P>.
- 74 TRAC Immigration, *Asylum Representation Rates Have Fallen Amid Rising Denial Rates* (Nov. 28, 2017) <https://bit.ly/2RXFEZE>.
- 75 מדיניות זו הועמדה לביקורת בית המשפט העליון בבג"ץ 5262/16 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' האגף לסיוע משפטי (פורסם בנוב, 4.5.2011) (להלן: בג"ץ האגודה לזכויות האזרח), אולם בעקבות ייזום הליכי חקיקה שמטרתה הבהרה כי חוק הסיוע המשפטי אינו חל על אוכלוסייה זו נמחקה העתירה ביום 29.11.2018. לפירוט על הליכים אלו ראו: האגודה לזכויות האזרח "להעניק סיוע משפטי לאזרחים זרים באמצעות האגף לסיוע משפטי" (27.11.2018) <https://bit.ly/2EFNSmk>.
- 76 בן דור ובן זאב, לעיל הערה 13; זיו "מה בין עריכת דין", לעיל הערה 43. הארגונים הם: המוקד לפליטים ומבקשי מקלט, היא"ס, הקליניקה לזכויות פליטים באוניברסיטת תל אביב, האגודה לזכויות האזרח בישראל, הקליניקה לזכויות מהגרים במרכז האקדמי למשפט ועסקים, קו לעובד (זכויות בתחום העבודה). ארגונים אלו עבדו לצד ארגונים אחרים שהעניקו סיוע למבקשי מקלט בתחומי חיים אחרים ובשיתוף פעולה עימם, ובכללם א.ס.ף. – הארגון לסיוע לפליטים, רופאים לזכויות אדם, המרכז לקידום פליטים אפריקנים וכן כמה יחידות אקדמיות שעסקו בנושא, כגון המכון להגירה ושילוב חברתי במרכז האקדמי רופין, מרכז קונקורד לחקר קליטת המשפט הבינ-לאומי בישראל בבית הספר למשפטים ע"ש חיים שטריקס במכללה למינהל.
- 77 בן דור ובן זאב, לעיל הערה 13, בעמ' 229.
- 78 לתיאור דילמה בין ייצוג כוללני וייצוג פרטני ראו: בן דור ובן זאב, בעמ' 230-231.
- 79 Thomas M. Hilbink, *You Know the Type...: Categories of Cause Lawyers*, 29(3) LAW & SOC. INQ., 657-98, (2004).
- 80 ראו למשל את תצהירה של עורכת הדין מיכל תג'ר שהוגש בבג"ץ האגודה לזכויות האזרח, לעיל הערה 75, נספח ע/6 לעתירה.
- 81 ראו: ארגון היא"ס <https://bit.ly/2S1JiC0>.
- 82 עוד בשנת 2013 קיימה לשכת עורכי הדין מפגש בנושא ייצוג מבקשי מקלט. המפגש נערך בתיאום עם נציבות האו"ם לפליטים והזמין עורכי דין ללמוד על הנושא. ראו בעניין זה את ההזמנה <https://bit.ly/3kQ95JD>.
- 83 ראו את ההודעה על קיומה של ההכשרה ב-<https://bit.ly/2Rf14Bb>; ראו את תוכנית ההכשרה המפורטת <https://bit.ly/2Rf6H2j>.
- 84 ריאיון עם עורך הדין נמרוד אביגאל, היועץ המשפטי, ארגון היא"ס (15.10.2018).

- 85 שם.
- 86 בעניין זה ראו: הקול היהודי "עורכי דין ילמדו על ההתמודדות עם המסתננים" (12.1.2016) <https://bit.ly/3mlGq0G>.
- 87 את התרומה נתנה קרן Michael Rukin ז"ל.
- 88 ריאיון עם עורך הדין אביגאל, לעיל הערה 84.
- 89 שמו של המשרד שמור בידי הכותבת.
- 90 המתווה זכה לכינוי "מתווה 64 ראשי המשק" <https://bit.ly/2RYoY4n>.
- 91 המתווה הוכן וקודם בשיתוף פעולה בין כמה ארגוני חברה אזרחית, וריכז אותו מרכז הגר לדיוור חברתי הפועל באוניברסיטת תל אביב <https://bit.ly/30bP5ey>.
- 92 שיחה עם עורכת הדין מרב בן זאב ועורכת הדין רוגית מזרחי (3.4.2019).
- 93 בסופו של דבר היה המשרד מנוע מלקבל עליו את הטיפול בגלל ניגוד עניינים.
- 94 שיחה עם עורך הדין בן זאב ועורך הדין מזרחי, לעיל הערה 92.
- 95 אשר שקדי המשמעות מאחורי המילים מתודולוגיות במחקר איכותני הלכה למעשה (2014).
- 96 הוועדה הבין-משרדית המייעצת לקביעה ומתן מעמד בישראל מטעמים הומניטריים, נוהל 'מס' (5.2.0022).
- 97 דוגמה מעניינת למתח מסוג זה מתוארת במאמרו של יובל לבנת; יובל לבנת "על החובה של עורך דין למנוע פשע של לקוחו – קריאה לחשיבה מחודשת" מחקרי משפט לב 357 (2019).
- 98 לייחודיות של ייצוג משפטי לפליטים ראו למשל: Maria Appelqvist, *Refugee Law and Cause*: *Lawyering: A Swedish Study of the Legal Profession*, 12 (1) INT'L J. REFUGEE L., 71-89 (2000); Elena Heys, *Ethical Duties of Immigration Lawyers: The Difficult Balance between Serving Clients and Preventing Employment Fraud*, 30 GEO. IMMIGR. L. J. 143 (2015); Julie Marzouk, *Ethical and Effective Representation of Unaccompanied Immigrant Minors in Domestic Violence-Based Asylum Cases*, 22(2) CLINIC. L. REV. 395 (2016).
- 99 השוו: בן דור ובן זאב, לעיל הערה 13, בעמ' 233-234, המדווחות על הרגשה דומה ביחסים בין עורכי דין של הארגונים ובין מבקשי המקלט. ואם כך הדבר בנוגע לעורכי דין אשר מקדישים את כל עבודתם המקצועית לייצוג קבוצה זו, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בייצוג פרו בונו מזדמן.
- 100 בהקשר זה ראו: Martin E. P. Seligman et al., *Why Lawyers Are Unhappy*, 23 CARDOZO L. REV. (2001); המחקר מצביע על שביעות רצון ואושר של עורכי דין. עם זאת, שביעות הרצון תלויה במידה רבה ברכיבים הנבדקים ובציר הזמן. Jerome M. Organ, *What Do We Know About the Satisfaction/Dissatisfaction of Lawyers? A Meta-Analysis of Research on Lawyer Satisfaction and Well-Being*, 8 U. ST. THOMAS L.J. 225 (2011).
- 101 בהקשר זה ראו: נטע זיו "עריכת דין לשינוי חברתי – מבט לעתיד אחרי שני עשורי פעילות" מעשי משפט א 19 (2008).
- 102 ראו למשל: משרד עורכי הדין יגאל ארנון ושות' <https://bit.ly/35tREtQ>; עמית פולק מטלון ושות' <https://bit.ly/2Rd32SH>; גולדפרב זליגמן, עורכי דין <https://bit.ly/3ikfVWN>; מיתר, ליקוורניק גבע לשם טל משרד עורכי דין <https://bit.ly/35qRZO7>.
- 103 חריג לכך הוא משרד ארדינסט בן נתן, טוליראנו ושות', שציין את שיתוף הפעולה באתר המשרד. ראו: <https://bit.ly/2Zr5sS6>. מלבד זה, משרד ברנע, ג'פה, לנדה ושות' מפרסם את שיתוף הפעולה עם הקליניקה לזכויות פליטים באתר המשרד <https://bit.ly/3bLoK9C>, וכן מוזכרת הפעילות במשרד AYR עמר רייטר ז'אן שוכטוביץ ושות', ראו: <https://bit.ly/33jJ6TO>.
- 104 בארצות הברית אין מודל יחיד להערכת שעות פרו בונו לעומת שעות חיוב. בעניין זה, ראו: Susan Saab Fortney, *Soul for Sale: An Empirical Study of Associate Satisfaction, Law Firm Culture, and the Effects of Billable Hour Requirements*, 69 UMKC L. REV. 239, 310 (2000).
- 105 ראו באופן כללי: Esther F. Lardent, *Positional Conflicts in the Pro Bono Context: Ethical Considerations and Market Forces*, 67 FORDHAM L. REV. 2279 (1999).

- 106 כך למשל בפרסום של ה־Hon. Laurel Myerson, AMERICAN BAR ASSOCIATION (June 22, 2017), <https://bit.ly/344ByVl>, Isicoff, *Pro Bono – No Excuses*.
- 107 כך למשל התעוררו מצבים, בעיקר ייצוג פרו בono של בעלי דירות בהליכי כינוס נכסים, שייצוגם עמד במתח עם ייצוג לקוח מסחרי – בנק או מוסד פיננסי אחר. בעניין זה ראו: Claire Bushey, *Big law already had a pro bono problem. Then the budget crisis happened*, CRAINE'S CHICAGO BUSINESS (September 12, 2015) <https://bit.ly/36bbgn8>. לעניין זה אציין שכדי להקל את מתן ייצוג פרו בono חוקקה למשל לשכת עורכי הדין של מדינת ניו יורק כלל ניגוד משמעותי ייחודי למצב של ניגוד עניינים כאשר מדובר בשירות משפטי מוגבל, כלומר מתן ייעוץ משפטי נקודתי, שאין בו אפשרות לערוך בדיקת ניגוד עניינים מקיפה, §1200.20-a, Disciplinary Rule. הכלל מגמיש את סטנדרט ניגוד העניינים כאשר ניתן סיוע משפטי מוגבל – Roy Simon, *Participation in Limited Pro Bono Legal Service Programs*, NYPRR (May 2008). : <https://bit.ly/332uXLO>.
- 108 ראו: Richard Delgado & Jean Stefancic, *Can Lawyers Find Happiness*, 58 SYRACUSE L. REV. 241 (2008); Deborah L. Rhode, *Personal Satisfaction in Professional Practice*, 58 SYRACUSE L. REV. 217 (2008).
- 109 מדובר במשרד עורכי דין תדמור לוי ושות' <https://bit.ly/2S17GUa>. האמור בחלק זה מבוסס על ריאיון שנערך עם עורך הדין דוד תדמור, מייסד המשרד (29.6.2020). ביום 15.10.2020 ניתן פסק דין בתיק שייצג המשרד, אשר עניינו הליך השימוע שרשות האוכלוסין מקיימת לפני הוצאת צו הרחקה וצו משמורת של נתינים זרים ששוהים במדינה שלא כדין. ראו: בר"מ 8707/19 טינה לופז ואח' נ' רשות האוכלוסיה וההגירה (15.10.20).
- 110 ראו למשל: Mel Gurtov, *Open Borders: A Global-Humanist Approach to the Refugee Crisis*, 19(5) WORLD DEVELOPMENT, 485-96 (1991); Humanists UK, *'Unacceptable and illegal': humanists condemn human rights violations committed against refugees and migrants in Hungary*, (Sep. 21, 2016) <https://bit.ly/30eOxCy>.
- 111 לימור זר גוטמן "ייצוג מול צד שכנגד בלתי מיוצג – ייזהר עורך הדין" דין ודברים א 153 (תשס"ה).
- 112 ראו: נדב וייסמן "בכירי עורכי הדין במודעה בעיתונות: לא לחוקק פסקת התגברות" גלובס <https://bit.ly/3k6QY1x> (20.5.2018).
- 113 גלעד מורג "מאבק על שלטון החוק": עורכי דין בכירים נערכים להגנה על מערכת המשפט "ynet" <https://bit.ly/2Rt3Cfj> (20.5.2019).

